

Det Niende Capitel.

Om Dronningborg Amt.

Amtets Grændser. Dronningborg Amt grændser mod Norden til Mariager-Fiord og Amt, mod Vesten til Viborg-Stift og Silkeborg Amt, mod Syden til Havreballegaards Amt, og mod Østen til Kalløe Amt og Kattegat. Amtet bestaaer af følgende 7 Herreder, Synder-Lyngherred, som i det Geistlige hører til Viborg Stift, Nørre-Haldherred, Gierlevherred, Støvringherred, Galtenherred, Houlbergherred, Rougsøherred.

Beskaffenhed. Det contribuerende Hartkorn gjør i alt henved 10500 Tønder. Dette Amt bestaar næsten overalt af frugtbar Jordsmon, ypperlig Engbond og Græsning, undtagen paa den Kant af Nørrehaldherred, som grændser til Heden, der falder skarp Grund og ringe Græsning. Rug-Sæden er paa de fleste Steder fortreffelig. I nogle Sogne findes af den gule Jordmarv, hvormed de omboende gjøde deres Jord og avle herlig Korn derefter. Til at forbedre og forøge Græsningen, har man her og der begyndt at saae Klever, som og eget vel har lykket. Paa Støvringgaards Marker gives et Slags krympet brunagtigt Græs, som Creatureerne æde med saa stor Begierlighed, at lade Havre staae for at faae det. Tvert imod skal ved Frisenvold voxer et Slags Græs, som Creatureerne ikke vil æde, i hvor skjønt det end seer ud, hvorfor det føres ud til at blande i Giødningen (357). Ved Randers, men i sær udi Overgaards Skov, voxer et Slags vilde Løg, som kaldes her i Egnen Rams, men af LINNÆO Allium Ursini, som giver Melk og Smør en slem Smag, dersom Kørerne æde den. Af Høie, som fordum ere opkastede med Menneske-Hænder, findes en heel Deel i Amtet, men ikke mange naturlige, og ingen betydelige Bierge, uden det saa kaldede Blusbierg i Houlbergherred, som er saa høit, at det kan sees fire Mile bort. I Bakkerne ved Randers haves et Slags gulagtigt Sand, som er fundet beqvemt til at støbe Metaller udi. I Egnen ved Clausholm graves Kalksteen, hvorfor der og ved Gaarden er anlagt et fordeelagtigt Kalkbrænderie, hvoraf Kalken holdes lige saa god som Farøe Kalk, og siden der er Overflødhighed af Skove, kan Verket haabes at blive fortsat. Af Søer i dette Amt er Glenstrup Sø en af de største, som er meget dyb og en halv Miil lang. Skjønne Veld og Kilder med got og sundt Vand gives her overalt, at hvilke en heel Deel fordum iblant Almuen har passeret for hellige og Læge-Kilder, og til deels endnu paa sine Tider om Sommeren søges: Men man veed ikke nogen af dem, der har saa besønderlig naturlig en Virkning, som den man tilskriver Vandet i Randers, sær i Gade Kilden, hvilket indeholder meget Salpeter og ved chymice at resolveres giver et Refiduum af Okker; dette Vand kan vel ikke meget bruges i Huusholdningen, men det har Ord for at foraarsage den gode Lugt som Randers-Handsker har, og den egne Smag af det saa kaldte Bur-Øl. Aær og rivende Bekke gives adskillige i Amtet, hvoraf en og anden gjør Skiel imellem Herrederne, men ingen saa merkelig og bekiendt som Guden-Aæ, hvilken kommer fra Skanderborg Søe forbi Silkeborg, og løber omkring og igiennem (358) en Deel af Dette Amt ud ved Randers i Fiorden. Randers Fiord, som har sit Indløb af Kattegat 4 Mile fra Randers, er særdeles betydelig, ei alene af Segladsen til og fra denne Stad, men endog formedelst det skjønne Fiskerie der falder af alle Slags Fisk, i sær af den navnkundige Laksefangst, som ei alene Stadens Indbyggere, men endog de hos og omkring Fiorden boende Proprietairer have Deel udi, og som siden vidtløftigere beskrives. Amtet har sit Navn af det Kongelige Slot Dronningborg, som laae udi

Randers, og længe siden er nedbrudt, hvoraf ogsaa tilforn Lænet kaldtes Dronningborg Læn, næsten lige fra Reformationens Tiden indtil Souveranieten. Før Reformationen var alt det, som siden udgiorde Lænet, eller nu Amtet, ikke samlet under én Forlæning, men eet eller flere af Herrederne forlænedes bort for sig. Udi dette Amt ligger den eeneste Kiøbsted Randes, som er en af de mest bekiendte og vigtigste i Jylland.

Randers.

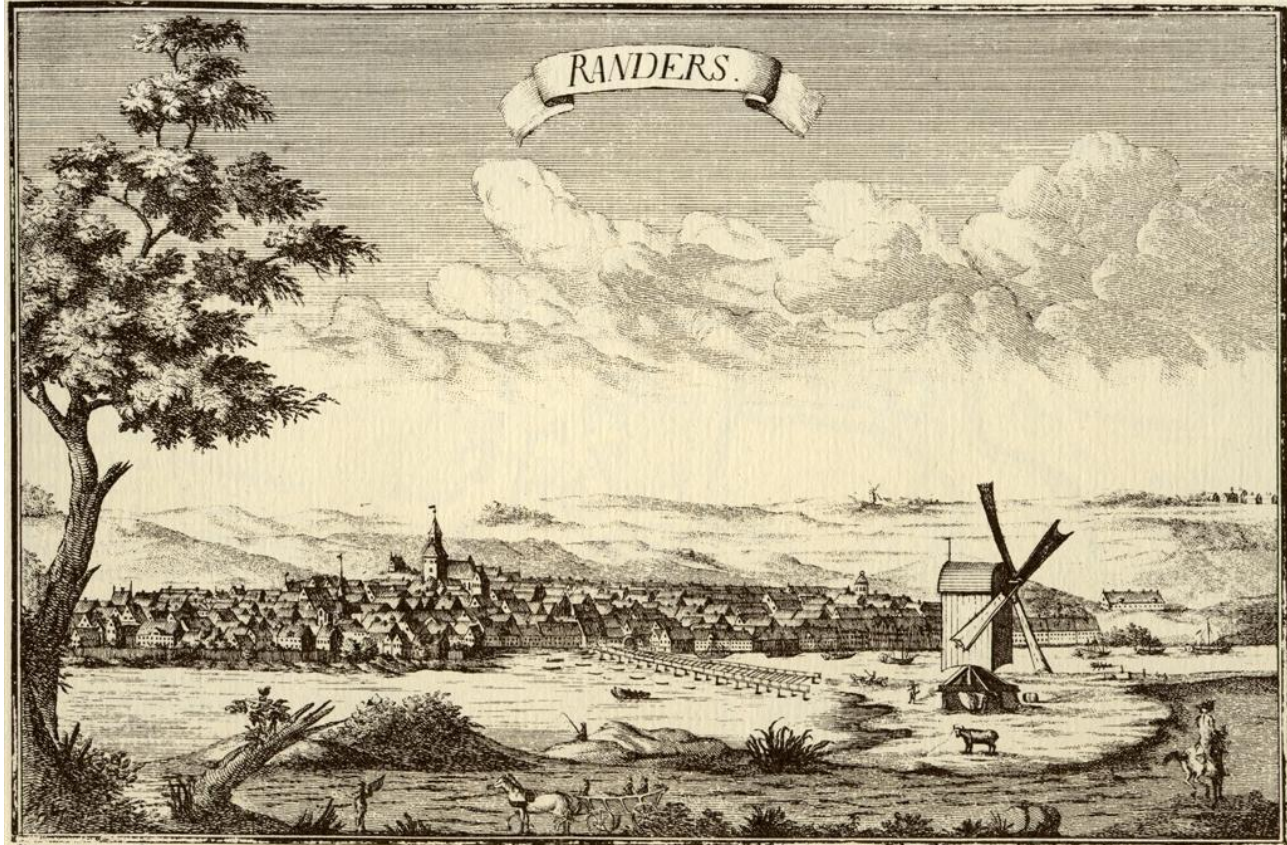
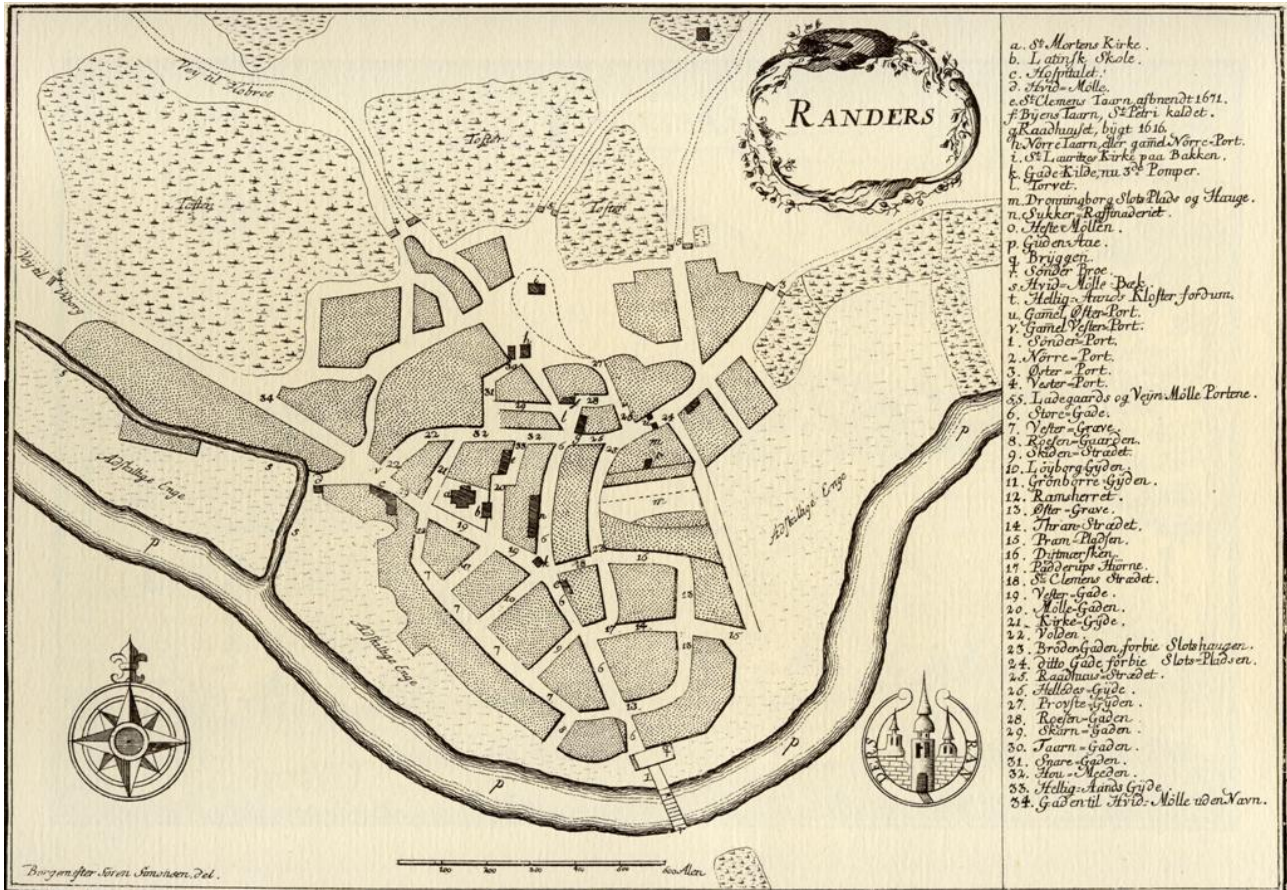
Randers, en berømt og formuende Handel-Stad, ligger i Støvringherred, 5 Mile fra Aarhus, 5 Mile fra Viborg, og 10 Mile fra Aalborg, efter Kartet paa den 56 Grad 30 Minuter Latitudinis og 25 Grader 49 Minuter Longitudinis.

Situation. Egnen er overmaade god, og Situationen fortreffelig ved den bekiendte seglbare Gudenaee, som kommer ned fra Skanderborg Søe igiennem flere Søer, gjør et langt Omsvøb omkring Silkeborg, gaaer tet forbi og omkring Randers, og endelig tager sit Udløb i Randers Fiord, hvilken stikker nogle Mile ind igiennem Landet fra Havet og her gaaer den sterke Strøm i Møde. Som Randers er en Søe-Stad, saa har den fordem haft en (359) god Havn og stor Seglads endog af Engelske og Hollændere. Men efterhaanden er Havnen og Fiorden bleven mere og mere tilstoppet, at en Skude nu neppe kan flyde over Grundene, og ingen Skibe indgaae høiere end fire Fod paa to Mile nær Byen. I forige Seculo lod Borgemester Mads Povelsen bygge et Orlogs-Skib til Kongens Tieneste ved den nedre Ende af Slots-Mølle-Strøm, i hvilken Skibet blev udskudt, men nu er der moxen tørt Land.

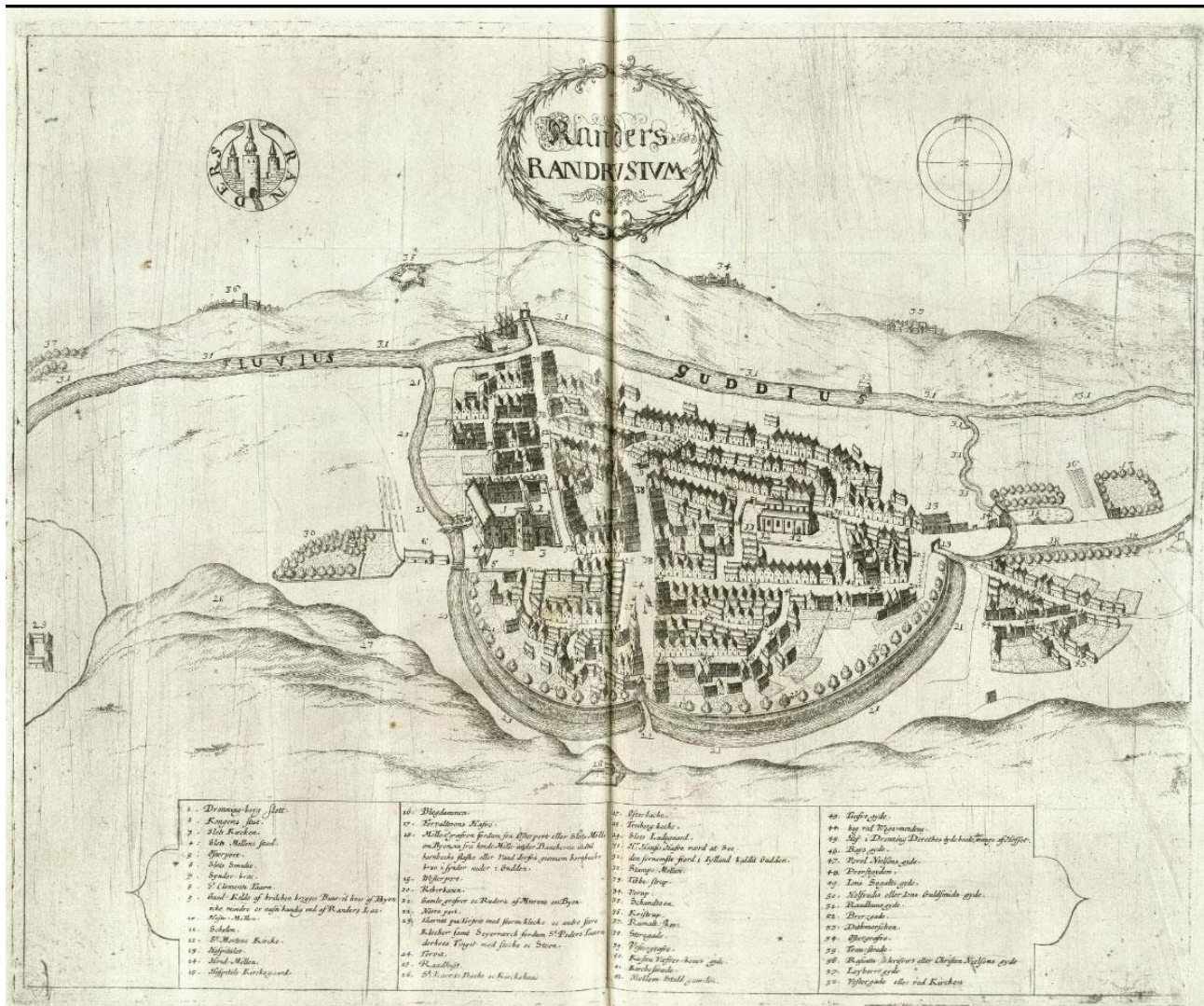
Navn. Nogle mene, at Randers har sit Navn af et ældgamel Tid der værende Slot, kaldet Randelsborg, bygt og kaldet af en fornem Mand ved Navn Randulf: Men dette er en Gietning og uden al Grund. Ander holde det mere sandsynligt at hidlede Navnet af et Slags Kander, hvorudi de første Beboere har ophængt deres Lax og anden Fisk til at tørres og speges i Sool og Vind. Navnet skrives hos SAXO GRAMMATICUS: Randrusium, i Documenter af 13 og 14de Seculis Randrus, Randræs, Randers, men i de gamle Islandske Skrifter Randaros, hvorfor og nogle ere af den Tanke, at, ligesom Aarhus har sit Navn af det gamle Nordiske Ar og Os, det er. Aaens Mund eller Aae-Mundingen, saa er og Randers, eller Randar-Os, Rendens Mund, hvor Renden eller Aaen løber ud i Fiorden, hvilken Mening ikke synes urimelig.

Vaaben. Byens Vaaben, som den fører i sit Seigl, er Tre Taarne med blaa Spidser, og en Broe over en flydende Aae. Det sidste sigter paa Situationen, men det første paa tre Taarne, som Byen fordem har været ziret med, nemlig, et paa Slotskirken, som længe siden er ødelagt, et andet paa St. Clemens Kirke, som 1540 var afbrudt og (360) atter 1671 Spidsen afbrændt, efterat den faa Aar tilforn var opsat, det tredje staaer endnu paa Torvet og fik 1697 et nyt Spir.

Besetning. Randers har fordem været befæstet med Muur, Graver og Volde, hvoraf endnu vises Kiendetegn norden om Byen, har ogsaa til sine Tider haft fiendtlige Anfegninger, men nu ere disse Verker saa got som øde, kunde ei heller være til nogen Nytte, eftersom Flintbierg ved den nordre Side af Byen ligger høiere end Byen selv. Naar og af hvem disse Fæstnings-Verker ere anlagt, vides nu ikke, dog skal Johannes Olavius, sidste Prest til Graabrødre Sogn i Randers, have fundet i en gammel Bog i Vester-Velling Prestegaard antegnet, naar og hvorledes Grøften er opkastet og Vandet ledsaget til Fladbroe omkring Byen og Slottet.

Paa RESENIII Kart over Randers, sees og at have ligget en Skandse synden for Byen paa hin Side Guden-Aae, men uden Tvivl i nyere Tider anlagt.

Resenii Kart fra Atlas Danicus.

Privilegier. Endskiønt intet af Byens gamle Privilegier nu for Tiden ved Raadhuset skal være i behold, men alt i forige Tider derfra bortkommet, saa tør dog nogle deraf endnu i privat Eie være til, hvilke for faa Aar siden in Originali ere seete. Det ældste Privilegium, som man nu veed af, at Randers har haft, er givet 1302 af Kong ERIK MENVED, hvorved han giver Borgerne frie for Told overalt i Riget, hvor de kommer med deres Kiøbmandskab, undtagen paa Skanør Marked. Et andet Privilegium af samme Konge 1311 hvori han under dem samme Friheder og Rettigheder, som de havde i Kong VALDEMAR II Tid, inden Byens Grændser, i Henseende til Manddrab, Knivshug, Lemlæstelse, Ran, Vold, Huusbrud ec. 1321 stadfæster Kong CHRISTOFFER II Byens Friheder, og tillige gjør dem Toldfrie over (361) hele Riget, undtagen i Skanør og paa Grænserne af Skaane i Markeds-Tiden naar Saltningen gaer for sig. Kong. VALDEMAR III. Har 1351 da han var i Randers stadfæster de af sine Forfædre Borgerne forundte Friheder. Dronning MARGRETE, da hun

1391 var i Randers, har ved sit Brev forbudet sine Fogeder og Embedsmænd at bevære Borgerne imod de Privilegier som hendes Fader dennem havde givet, indtil hun kunde faae Leilighed at indsee og overveie deres Friheder. Disse 5 Privilegier har Kong ERIK af Pommeren 1436 stadfæstet og Ord til andet i sin Confirmation indført. Alt med samme Clausul som Dronning MARGRETE, indtil han fik bedre Stunder dem at skue og overveie. De samme har og Kong CHRISTOPHER af Beyern 1441 Ord til andet stadfæstet, og legger selv dertil nogle Artikler ”(1) at ingen maa Ride eller gaae Nat eller Dag i Randers med spændt Armbrøst, (2) Ingen maae gjøre Sambindelse mod Borgemester og Raad, (3) Ingen Gilde eller Companie maae begyndes uden Borgemester og Raads Samtykke, (4) Borgemester og Raadmænd skal have Fuldmagt at sette og regiere alle Embeder (c: Handverker) efter Skiellighed, (5) Borgerne at have og nyde Besetning (c: Arrest) i deres Kiøbsted for ret vittelig Giæld”. I Begyndelsen af Aaret 1444 har Kong CHRISTOPHER været i Randers og da udgivet Forbud, at ingen Kierke eller Lægmand maatte tilhandle sig eller besidde Gaarde i Randers uden at give Skat og Huuspenge deraf, undtagen de rette frie Prestegaarde. I samme Aar har Kong CHRISTOPHER, da Borgerne havde klaget over at deres Fiord var dem forbygget, ladet randsage og afpæle Dybet, at de kunde have en fri Pramgang op og ned i Dybet, og forbudet at bygge nogen Bygning (362) ydermere end Pælene udvise eller oven i Fiorden. 1457 er ved Rigets Raad oprettet et Forlig imellem Biskopen i Børlum og Kongens Borgere i Randers, hvorved de fik Frihed at købe og sælge i hans Biskopdom. 1494 har Kong HANS givet Borgerne i Randers det Privilegium, at de ei skulde deles eller platzes (tiltales) uden for dens Bye, men skulde pleye og gjøre hver Mand ret for deres Borgemester og Raad til deres Byeting eller fir Kongen. 1514 fik Borgemester og Raad og Menighed i Randers af Kong CHRISTIAN II Protectorium og Confirmation paa deres Privilegier. Foruden disse, opregner Resenius endnu følgende Privilegier og Confirmationer, af Kong CHRISTOPHER 1443 1446 AF Kong CHRISTIAN I 1457 1458 og af Kong HANS 1505 af Kong FRIIDERIK I 1527 af Kong CHRISTIAN III 1537 1552 af Kong FRIDERIK II 1566 af Kong CHRISTIAN IV. 1598 og af Kong FRIDERIK III 1648.

Skiebne og Merkværdigheder. Randers skal først have været et Fisker-Leie, og den største og beste Part deraf i Begyndelsen staaet paa bemelte norden for liggende Flintbjerg. Derimod, hvor Byen nu staaer, skal deres Fiskerhuse og Kander til at tørre deres Lax og Fisk have staaet. Men, for at være Strømmen og Fiorden nærmere, og til større Beqvemlighed for Segladsen og Laxefangsten, har Indvaanerne efterhaanden flyttet sine Boliger derved. Den største Kirke skal være bygt ved Aar 1040 af de Engelske, som i det ellefte Seculo flittig skal have besøgt denne Havn, efter som Jens Laur. Wolf og andre efter gammel Sagn berette. En Mening, som vel synes noget underlig, men, siden Tiden indfalder under Kong KNUD den Stores og hans Sønners Regiering, da de Danske og Engelske havde saa meget med hinanden at gjøre, er kanskee (363) ikke aldeles uden Grund. Imidlertid er byen meget gammel, og har formedelst sine gode Fordeel sterkt tiltaget og kommer i Anseelse, saa at den allerede 1086 i Historien er bekiendt, deraf, at Vendelboerne og den øvrige Jydske Almue, som da vare i Oprør mod Kong KNUD den Hellige, havde deres Samlepalds i Randers, hvor og deres Anfører Esbern Jarl nogle Nætter opholdt sig. Ligeledes var Randers 1157 Samlepladsen, hvor Kong VALDEMAR I opbiede sin Folk, hvormed han vilde gaae Kong SVEN i møde efter det Roeskildske Blodbad; VALDEMAR lod da skiære Broen af, for at formene Kong SVEN Overgang, indtil han fik sin hele Magt samlet. Ved 1166 skede i Randers, hvor sa synes at være holden en Herredag, den merkelige Samenkomst imellem Kong VALDEMAR og den Norske Høfding Erling SKACKE, hvilken Kongen da gjorde til sin Jarl og forlænedede med en Part af Norge. Kort derefter var Randers det Sted, hvor Karl og Knud, da deres onde Forehavende var opdaget, paa

deres Flugt søgte hen, for at gaae til Søes over til Sverige. Hvilket alt viser, st denne Stad da var en af de bekiendteste Søestæder i Landet 1247 er Byen fiendtlig bleven indtagen og stukken i Brand af Hertug Abels Partie. 1340 tog Greve Gert den Store af Holsten, eller som han kaldes, den kuldede Greve, sit Qvarteer i Randers med 4000 Mand, imedens hans Sønner med den øvrige Tydske Armeefoere om i Landet at tugte Almuen og udsue Landet: Men Niels Ebbeson, en Adelsmand af den Familie Galt, og en af Landets fornemste Embedsmænd, som havde fattet det modige Forsæt at redde sit Fæderneland, vóvede sig om Nattetide med en Handfuld ind i Byen, overfaldt Greven i sin Seng, slog ham Hovedet af, og retirerede igien med en besynderlig (364) Lykke og Forsigtighed ud af Byen, hvormed Helt har gjort sig og Randers uforglemmelig i Historien. 1357 indtog de Oprørske i Jylland Randers Bye, saavelsom Slottet, og forjog Befalingsmanden. 1359 lod Kong VALDEMAR belegge Byen, men de beleirede vovede et Udfald, sloge de Kongelige af, og brændte deres Leir. An 1500 maatte Randers Bye give til den Ditmarske Krig en Hielp saa god som deres aarlige Byeskat, nemlig 400 Mark Penninge. 1510 udgiorde Randers til Krigen med Hansestæderne 60 gode værastige Karle, regnende en Borgemester og en Raadmand i samme Tal, vel færdige med Harnisk og Væрге, og de fleste Bøsser, de kunde afteds komme, desligeste Kost og Spisning fra Midfaste til Mikelsdag. 1530 udgav Paulus Eliæ, mest bekiendt under det Navn Povel Vendekaabe, et Skrift imod de Lutherske, som han tilskrev Magistraten og Indbyggerne i Randers og vilde overtale dem til at blive ved deres Forfædres Lærdom, men de af Nidkierhed for den Evangeliske Lærdom, som de allerede havde antaget, lode samme hans Skrift slaae paa Kaget. Samme Aar var en stor Ildebrand i Randers, hvorfor Byen fik af Kong FRIDERIK I nogle Aars Frihed. 1534 leirede Skipper Clemens sig med sine Vendelboer paa Flintbierg uden for Randers, hvor de sloge sig fulde af Randers Bur-Øl, og i den Tilstand løbe Storm til Staden, men bleve tilbage drevne og slagne. 1535 gav Kong CHRISTIAN III Byen en Beskiermelse-Brev imod Vendelboerne, som truede med at ville ved Leilighed hevne deres Slegt og Venners Nederlag ved Randers, derudi berømmer Kongen Indvaanernes Mandighed og Troskab imod Kronen udi Skipper Clemens Oprør. Ligesaa i samme Aar bevilgede Kongen de Borgere i Randers, som boede uden (365) Byen, at, efterdi de havde fanget stor Skade i denne Feide, og deres Huse og Gaarde vare afbrændte, saa at de maatte flytte ind og bygge i Byen, de da, som nu inden Byen vilde, skude være frie for Byeskat i to Aar. 1637 holdte Kong CHRISTIAN III i Randers en Herredag af samtlige Rigets Stænder. Ligeledes holdte Kong FRIDERIK II 1573 Hellig Trefoldigheds Søndag en almindelig Herredag udi Randers. 1602 grasserede Pesten i Randers og tog mange Mennesker bort. 1627 er Byen indtagen af de Keiserlige, som da vare indfaldne i Jylland. 1643 i de Svenskes uformodentlige Indfald i Landet, havde General Helm Vrangell i Randers sit Hoved-Qvarteer, og lod da til sit Forsvar Fæstningsverkerne forbedre. 1658 er Randers atter af de Svenske indtagen. Og ligesom Byen ofte er bleven anfegtet og hiemsøgt af Landets Fiender, saa har den og ofte af ulykkelig Ildsvaade lidt Skade og Ødeleggelse. Endnu hører det til Randers Byes Merkværdighed, at mange bekiendte Familier derfra have deres Udspring, som ere komne i Adelstand og anseeligen have udbredt sig i Provincerne, saasom de Benzoner, Rosenörner, Lafsoner, Poulsoner, Hofmänner, Jespersoner, og flere.

Raadhuset i Randers er en gammel grundmuret Bygning to Etager høi, som skal være opbyggt 1616. Om ikke det Qvarteer, hvor Raadhuset nu ligger, har i gamle Dage været Vor Frue Kloster og Kirke, det overlades til nærmere Undersøgning. Paa Raadstuen hænger et langt Sverd hvorpaa staaer Maria, som siges at have været den bekiendte Skipper Clemens Sverd. Byens **Øvrighed** bestaaer af en virkelig (366) Borgemester og to Raadmænd, en Byfoged, en Bye- og Raadstue-

Skriver. Magistraten i Randers har Over-Ret, og deres Domme gaae lige til Høieste-Ret. Denne Landstings-Ret har Kong FRIDERIK IV. Ved allernaadigst Rescript af 16 Julii 1718 allernaadigst bevilget dem lige ved Stifterens Hovedsæder i Jylland.

Indvaanerne udgøre paa nærværende Tid 522 Familier, som bestaaer af omtrent 1800 Siæle over 12 Aar, gjør det en Summa af 2250 Siæle, foruden 3 Esqvadroner Cavallerie og Staben, som her er inqvarteret. Disse Familier bestaaer af 4 Rangspersoner, 7 Geistlige, 10 Verdslige Øvrigheds Personer og Befalingsmænd, 27 Enker som ei drive Handel, 50 Kiøbmænd, 148 af Professioner og Handverker, 52 Brændevinsmænd, 47 Skippere, Søfarende og Fiskere, 22 Vognmænd og Agerdyrkere, 155 Daglønere. Kiøbmands-Lauget, som tilforn i mange Aar havde været forfaldet, blev 1693 til Byens og Negotiens Nytte paa nye oprettet. Samme Tid er og Lig-Lauget i Randers indrettet.

Handverker. Handverkerne ere disse:

Bagere	5
Barberer	1
Bogbinder	1
Bødkere	4
Felberedere	5
Garver	1
Glarmestere	2
Grovsmede	3
Guldsmede	2
Handskemagere	7
Hattemagere	3
Hiulmænd	2
Kandestøber	1
Kleinsmede	3
Kobbersmede	3 (367)
Malere	2
Møllere	2
Parykmagere	4
Sadelmagere	3
Skomagere	18
Skrædere	17
Slagtere	3
Snedkere	8
Tømmermænd	4
Uhrmager	1

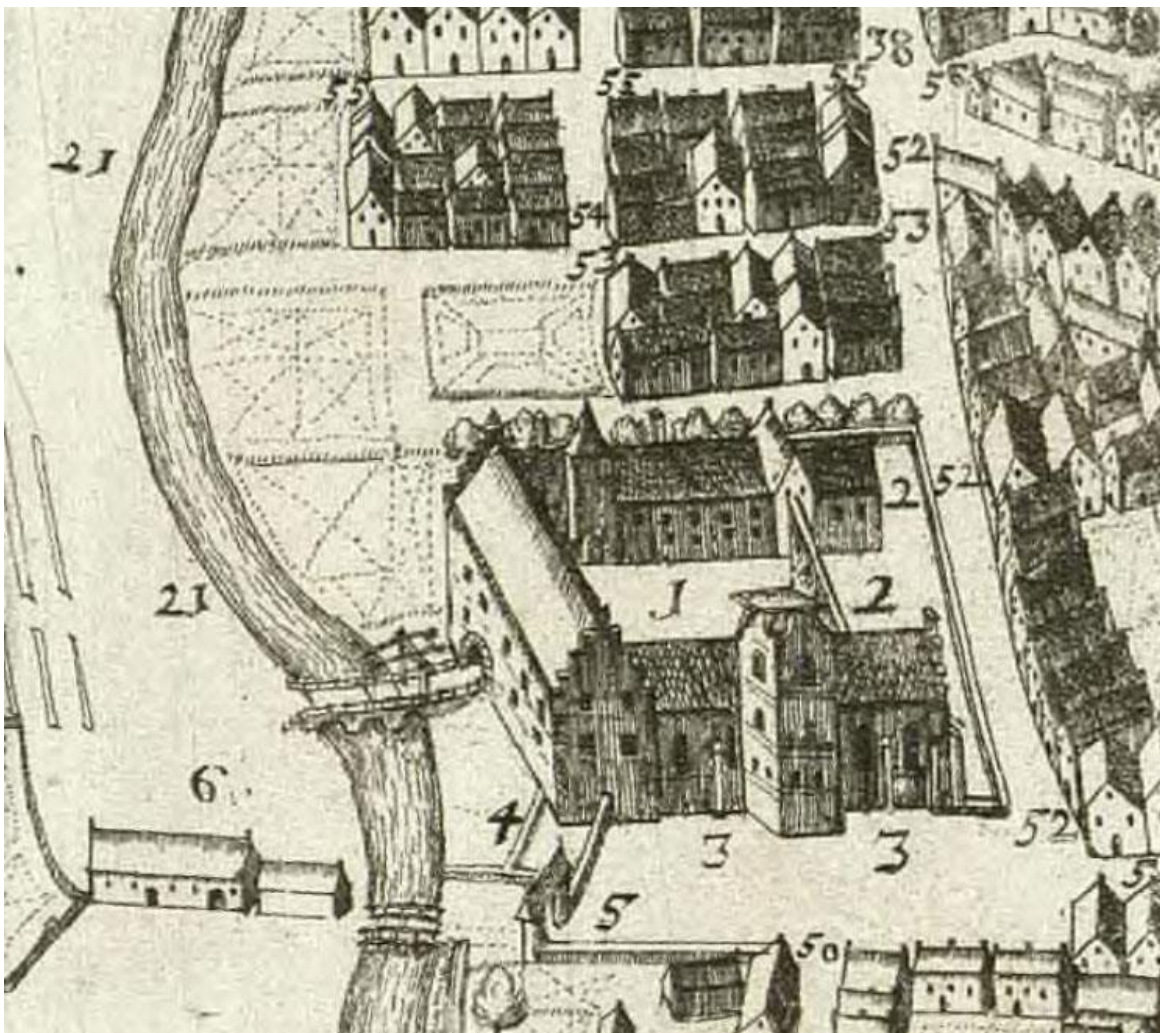
Gaderne. Gaderne ere de fleste meget smale som i andre Stæder, de ere for nærværende Tid følgende, (1) Storgade, fordm kaldet Mykelgade. (2) Vestergade. (3) Vestergrave. (4) Ramsherred, (5) Rosensgaard, (6) ny Rosensgaard, (7) Skidengyde, (8) Løiborggyde, (9) Kirkegyde, (10) Rehrwider, (11) Kirkestræde, (12) Hofmeden, hvor endeel af Hoffet i Dronning DOROTHEÆ Tid har boet. (13) Baisgyde, (14) Helligaandsgyde, (15) Provstegyde, (16) Rosengade, (17) Raadhusstræde, (18) Brødregade, (19) Taarngyde, (30) Ditmersken, nævnes 1471 Tytmarsken, (21)

Transtræde, som 1465 kaldtes Travn-Strathe, uden Tvil af Lybekerne som hid søgte, (22) Østergrave, (23) uden Øster-Port, (26) uden Vester-Port, (27) uden Nørre-Port, endskiønt de nu ere inden for, da Portene ere flyttede længere ud, (28) Tyvegyden. Foruden disse bliver endnu nævnet, (29) Grønborggyde, 30 Prampladsen, (31) Padderups Hjørne, (32) St. Clemens Stræde, (33) Møllegaden, (34) Gaden til Hvidmølle, (35) Skarngaden, (36) Snaregaden. Nogle smaae Gader kaldes Staldgaardene. Bryggen.

Torv. Porte. Man finder i Randers ikkun en eneste Torv, hvorved Raadhuset ligger. Men af Ud- og Indkiørseler, som har Navn af Porte, findes mange, saasom Synder Port, Nørre Port, Øster Port, (368) Vester-Port, Ladegaards-Port, Veirmølle-Port, Gammel Nørre-Port eller Nørre-Taarn, Gammel Øster-port, Gammel Vester-Port. Af Møller ere i og ved Randers Hvid-Mølle, Heste-Møllen, Veir-Møllen. RESENIUS paa sin Tegning af Randers nævner Stampe-Møllen. I gamle Dage har der og været Dronningborg Slots-Mølle.

Huse og Bygninger. Byen bestaar af 515 Huse og Gaarde, som i Kiøbstedernes Brand-Casse ere assurerede for omtrent 221490 Rdlr. Foruden Kirken og Raadhuset. Bygningerne ere sterke og høie, men af gameldags Art, Bindingsverk, 1 eller 2 Etager, nogle 3 Etager, sex ere grundmurede, foruden Kirken og Raadhuset.

Dronningborg Slot.

Dronningborg Slot fra RESENIUS tegning af Randes i Atlas Danicus.

Den Plads, hvor fordem Dronningborg Slot har staaet, kaldes endnu Slots-Plads, er indbygt, og bestaar af 4 Længder hvori ere adskillige Leie-Vaaninger, foruden det Huus, som Eieren Kammerraad Schelde har i Stand sat og nu hans Enke-Fruer beboer. Samme Plads er opbygt for en 30 Aar siden af Kiøbmand Peder Biering. Gaden har vel ei andet Navn, end at nogle kalde Pladsen Dronningborg-Gaard, men regnes ellers til den Gade uden Øster-Port, da den dog til en Erindring af det forige Slot burde hede Slots-Gaden eller Dronningborg-Gaden. Det er tilforn erindret, at det Slot i Randers hvilket Kong VALDEMAR den sidste skal have bygt af elleve Kirker, som han havde forstyrret, blev 1357 af de oprørske Bønder nedbrudt. At der igen er bleve bygt noget Kongeligt Huus, kan vel ikke tviles paa, omendskiønt man ikke siden finder nævnet noget Slot eller Kongelig Gaard i Randers, førend under Kong CHRISTIAN III. Regiering, da Randers-Gaard forekommer, hvormed (369) Hans Stygge 1548 blev forlænet. I et Brev af 1549 kalder Kongen hannem Embedsmand paa vor Gaard udi Randers. Men ikke førend i Document af 1511 finder man Navnet Dronningborg; thi da og derefter kalder Kongen bemelte Hans Stygge Embedsmand paa vort Slot Dronningborg. Heraf skulde man troe, at denne Konge ved de Tider enten havde af nye opbygt. Eller alene i Standsat, Slottet i Randers, og kaldet det sin Dronning til Ære Dronningborg. Men om det er dette samme Slot, som tilforn heed Randers-Gaard, er næsten at tvile om; The efter al Formodning har det været Graabrødre-Kloster, som Kong III forandrede og indrettede til Dronningborg Slot. Saa meget veed man til visse, at Graabrødre Klosters Kirke, saa længe den var til, blev kaldet Dronningborg Slots Kirke, og Gaden som løber om Pladsen, hvor Slottet har staaet, kaldes endnu Brødre-Gaden. Vist er det, at dette Slot var Dronningens Dorotheæ Livgeding i de Aar 1559 til 1563 i hvilken Tid Jörgen Rosenkrands var hendes Lænsmand paa Dronningborg Slot. Høistbemelte Konge CHRISTIAN III. Saavelsom Kong FRIDERIK II har ofte fundet Behag i at opholde sig paa Dronningborg Slot, og der baade holdet Retterting og udstædet mange Documenter. Anno 1559 eller kort tilforn lod Kong CHRISTIAN III bygge en ny Mølle for Dronningborg Slot, og dertil indrette en ny Grav strax ved Byens Grave. Men som samme Mølle-Støvning gjorde Skade paa adskillige af omliggende Godsers Enge, maatte Kongen, efter en Commissions Granskning og Kiendelse, tage samme Eiendome til sig, og ved Mageskifte fornøie Proprietairerne andensteds. Læns mændene paa Dronningborg Slot blive siden ved Slutningen af Amtets (370) Beskrivelse optegnede. Efter Souverainiteten er dette Slot kommet fra Kronen og i Particulieres Være, og findes, at 1684 har Peter von Sprechelsen været Eier deraf indtil sin Død 1706. Efter ham har Jobst von Overbek i Hamborg 1708 været Herre til Dronningborg. See HOFMANS Fundatzer Tom. II. Pag. 348. 411. Siden er Slottet blevet ganske nedbrudt, Pladsen solgt til Borger-Folk, og af dennem igien bebygt paa den Maade, som oven er meldt. I sin Velmagt skal Slottet have haft et smukt Spiir, som var tækt med Kobber. Under Dronningborg Slot hørde fordem Viellerup Ladegaard, som ligger noget fra Byen, men siden har været indrettet til Baraqver for Cavalleriet, da hvorom mere siden iblant Herregaardene.

Klostere. Førend jeg beskriver Byens Sogne-Kirke, vil jeg i Forveien melde noget om de adskillige Byens Sogne-Kirker, større og mindre, som i gamle Dage og før Reformationen have været i Randers. Klostrene vare følgende:

Vor Frue Kloster. Vor Frue eller Sancte Mariæ Kloster, hvis alder og Stiftelse man ikke finder, var indrettet til Nonner, og af S. Benedicti Orden, følgelig af de ældste Klostere i Landet. Dets Forstander var en Prior, som det hørde Kongen til at sette, ligesom og Klosteret i øvrigt stod under

Kongelig Ret og Beskyttelse, hvorom et offentlig Instrument vidner, som af Magistraten i Randers 1424 er udstædet. I et Testament af 1263, som er skrevet paa Latin, er givet *Clausto sanctæ Mariæ* de Randus 10 Mark Peninge. Og i et andet Testament 1268 er *Claustrum Monialium* in Randrus ogsaa blevet betænkt med nogen Siælegave. Udi Necrologio Lundensi, som endnu er meget ældere, nævnes Thrugundis Sanctlimonialis fanctæ Mariæ de Randrusia. (371) Anno 1323 findes nævnet *Matthias* Prior Randrusiensis. 1344 Hr. Aage Prior i Vor Frue Kloster i Randers. 1345 *Willemus* Prior Sanctimonialium in Randrus. Hvad der siden er blevet af dette Kloster, derom saavelsom om flere gamle Ting, fattes gode Efterretninger. Kan vel være, at Raadhuset herfra har sin Oprindelse.

Graabrødre Kloster. Næst dette, var her og et Franciscaner- eller Minoritet-Ordens-Kloster, kaldet gemeenligen Graabrødre-Kloster. Dette blev stiftet 1236 og var et ad de allerførste her til Lands af bemeldte Ordens Kloster. Som Munkene hver Aar, under deres Vicario generali, holdte deres Capitel i et eller andet af deres Ordens Kloster, saa har de i de Aar 1264 1412 og 1514 holdet saadan høitidelig Forsamling hos Graabrødrene i Randers. Udi adskillige fornem Folks Testamenter af 13de og følgende Seculis, hvori andre Kloster efter Moden paa de Tider har faaet noget, ere *Fratres Minores* in Randrus ei heller blev forglemte. Dette Klosters Pater eller Forstander blev kaldet Gardian. 1455 har Anders Nielsön Meynich i Fieldrop givet til Graabrødre Kloster en Jord liggende i Sancte Peders Sogn i Randers. I Reformations Tiden ved Brev af 1530 forærede Kong FRIDERIK I Her Mogens Giöe Graabrødre Kloster i Randers med al sin Tilbehøring, til Vederlag for et Kloster i Flensborg, som Kongen havde skienket ham og han matte give tilbage til Borgernes Brug. Sølv, som da fandtes i Graabrødre Kloster i Randers var 511 Lod 1 Qvintin, hvilket Jens Hvas efter Kongens Befaling samme Aar tog imod og derfor qvitterede. Hvorledes det da gik til med Munkenes Uddrivelse af dette Kloster læses i PONTOPPIDANS Annal. Eccl. Dan. T. II. Pag. 827. Uden al Tvil har Kong CHRISTIAN III efter Reformationen (372) igjen taget dette Kloster til sig, og af dets Bygninger indrettet Dronningborg Slot. Af dette Graabrødre Kloster haver Brødregade, som ligger ved Pladsen hvor Slottet har staaet, endnu sit Navn.

Hellig Aands Kloster. Foruden disse tvende store Kloster, har her været nogle mindre Pleie-Huse, som og havde Navn af Kloster. Et af dem var den Hellig Aands Kloster, som ogsaa kaldes Hellig Aands Huus eller Hellig Geist Huus, hvilket her som andensteds var et Slags Hospital, hvorom man har følgende Kundskab. 1459 tildømde Kong CHRISTIAN I Hellig Aands Huus i Randers en Gaard i Vesterskov, som Frue Elsebet af Støvring dertil havde givet. 1495 gav Holger Eriksön Rosenkrands i sit Testament til Hellig Aands Kloster i Randers 3 Rinske Gylden. 1496 har Broder Jens Matthiesön Prest og Prior og Conventsbrødre i Hellig Aands Huus i Randers hos Sancte Morten, forpligtet dennem at holde og holde lade i Sancti Martini og deres egen Kirke en siungen Messe aarlig for Hr. Peder Ovesön Sogneprest i Siminge og flere gudelige Folk, som havde givet til fattige syge Folkes og Brødres Ophold i Hellig Aands Huus en deres Fiskegaard og Eng liggende op til Randers Broe. Samme Aar gav Hr. Axel Lagesön Brok paa Clausholm 4 Gaarde i Hammelev og én i Loen, samt en Fiskergaard i Randers Fiord ved Broen til Hellig Aands Huus i Randers. 1505 fik Broder Laurids Nielssön Prest Vicarius over den Hellig Aands Orden i Danmark og Prior i Randers, med Coventzbrødrene, at Borgemester Raad og Menighed i Randers, med Kong HANSES Samtykke, en Part af Byens Vold, Grave og Planker til deres Klosters ævige Eiendom paa visse Vilkor. 1529 fik (373) Menighederne i Randers, som hørde til de tvende øde Kirker, Vor Frue og St. Laurentii, af Kong FRIDERIK I Bevilling at holde deres Sognekirke udi den Hellig Aands Kloster, dog at de dertil skulde have Priors Samtykke. 1532 fik Hr. Jens Nielsön, som var Prior i Hellig Geist Huus i Randers, af Kong FRIDERIK I Livs-Brev paa at være Forstander for samme Hellig

Geist Huus. Men ta Aar tilforn 1530 udgav Høistbemelte Konge et Brev for dette Kloster af saadant Indhold: "At efterdi mangfoldi Brøst findes i de Hospitaler og Klostere, som funderede ere til fattige syge Menneskers Opholdelse, og besønderlig i den Hellig Aands Kloster udi Randers, at der ere saamange Prester og sunde sterke helbrede Mennesker, at Klosters Rente ikke tilrekker at holde der nogen syge Folk, med mindre de selge og afhænde af det Gods der til Klosteret ligger, som de nu giort have, og er at befrygte, at, dersom der ikke findes Raad til, samme Klosters Gods skal forkømmes og Klosteret blive øde, og hverken kunde opholde de syge eler de helbrede; hvorfor Kongen befaler Hr. Mogens Giøe og Erik Banner, tillige med Borgemester og Raad i Randes, at gjøre en god Skikkelse udi den Hellig Aands Hospital, at der ikke bliver inde i Klosteret mere end to Prestemænd til Prioren, de som lærde og duelige ere, og dertil andre føre Folk saa mange behov gjøres til at tiene de syge fattige Folk som i samme Kloster ere." Dette Klosters Indkomster bleve siden 1552 forflyttede til Aarhus Hospital, og har Kong CHRISTIAN III. Aaret derefter, 1553 stadfæstet Forstanderne til det almindelige Hospital i Aarhus, Jacob Kleinsmed og Jens Nielsøn, dette sin Herre Faders Brev. Efter hosføjede Grundridsning af Randers, er Hellig Aands Klosters Navn endnu tilovers, (374) og et lidet Stræde derhos kaldes Hellig Aands Gyde, hvoraf sees, at dette Kloster har ligget strax ved St. Mortens Kirke.

St Jørgens Huus. Saa var her og et Sancte Jørgens Huus, som er meget gammelt og formodentlig det samme, som i et Document 1263 kaldes *Domus Leprosorum* de Randers, og har hellere været et Hospital for spedalske og syge Mennesker, end et Kloster, med hvilket Navn det og undertiden kaldtes. Dette Huus gav Kong CHRISTIAN I. til Mariager Kloster, og man finder, at Kong CHRISTIAN II. 1514 har stadfæstet Kong CHRISTIAN I. Brev, hvorved han har givet til Mariager Kloster St. Jørgens Hospital med Sancte Hans Capella uden for Randers.

Kirker. Kirkerne i Randers, saa vidt man veed, har før Reformationen i det mindste været sex i Tallet.

Vor Frue Kirke. Vor Frue Kirke, som hørde til det forhen nævnte Nonne-Kloster af samme Navn, og tillige var en Sognekirke, synes at have været den ældste Kirke der i Byen, og kan formodes at være den, som berettes at være bygt omtrent 1040 af Engelske Kiøbmænd, eller kanskee rettere af de Danske sely, som i Kong KNUD den Stores og hans Sønners Tid foere paa Engelland, hvorfra man i de Tider hentede de første Prester og Benedictiner Munke her til Landet. I denne Kirke stiftede Dom-Provsten Johannes af Aarhus 1312 et Alter med Præbende, kaldet Hellig Kors Alter, hvortil Capitelet skulde beholde Jus præsentandi. 1449 gav Maren Jeps Dotter til Vor Frue Kirkes Bygning i Randers, for fire aarlige Siælemesser, sit Huus og Jord der i Byen, og var da Hr. Tuchi Prest til bemelte Kirke. Et Document af 1498 nævner Vor Frue Sogn i Randers. Ved (375) Reformations Tiden befandtes denne Kirke ganske øde og forfalden, hvorfor Borgemester Raad og Menighed i Randers fik 1529 Kong FRIDERIK I Brev, at de maatte nedbryde Vor Frue Kirke, og at Folket, som boede der i Sognet, skulde holde deres Sognekirke i den Hellig Aands Kloster, de maatte og beholde til Byens Nytte al den Rente og Eiendom, som laae til Vor Frue Kirke, undtagen hvad Mariager Kloster deraf kunde have Ret til, 1537 paa et Retterting i Skanderborg dømde Kong CHRISTIAN III død og magtløse de Breve, som Mariager Kloster af hans Forfædre havde paa Vor Frue Kirke og Skole i Randers, som Magistraten havde nedbrudt, og skienkede til Byen bemelte Kirke med al dens Eiendom, hvorimod Klosteret andensteds skulde nyde Vederlag. Sølvet, som da hørde til Vor Frue Kirke, var 411 Lod, og blev paa Kongens Vegne annammet imod en Qvitering til Magistraten. Ellers synes det af et Document som siden anføres ved Hellig Aands Kirke, ligesom

Vor Frue Kirke, uagtet den 1529 var bevilget at nedbrydes, maae igien være sat i Stand, og nogen Tid efter Reformationen, i det mindste til 1542 passeret for en Sognekirke

Graabrødre Kirke eller Slots Kirken. Graabrødre Kirke hørde til det forhen omskrevne Graabrødre Kloster, med hvilket den har været bygt, ved eller kort efter 1236. I denne Kirke stiftede Hr. Otte Nielsön Rosenkrands et Capel med et Alter, hvor han og hans Frue bleve begravne, men deres Been ere en Tid lang efter Reformationen, med flere af Familiens Afdøde, forflyttede til Hornslet Kirke ved Rosenholm. Hr. Mogens Giöe fik 1530 af Kong FRIDERIK I. Skiøde paa Graabrødre Kloster med Kirke og Kirkegaard. Men siden udi Kong CHRISTIAN III. Tid er Graabrødre (376) Kirke bleven Dronningborg Slots Kirke hvorfor den ogsaa bliver kaldet Dronningborg Kirke eller Slots-Kirken i Randers. 1553 bevilgede Kong CHRISTIAN III. Hr. Niels Sogneprest til Slotskirken i Randers, at maae opbære Preste-Tiende, baade Korn og Qveg, af Ladegaarden for Dronningborg. Kong FRIDERIK II har ogsaa 1567 og 1587 tillagt Sognepresten Tiender og andre Indkomster. Denne Kirke har formodentlig været ved Magt, saa længe Dronningborg Slot var i Stand, og var den bekjendte Danske Poet Johannes Olavius den sidste Sogneprest til Slots-Kirken og Graabrødre Sogn i Randers, men siden, da Slottet blev afbrudt, har Kirken haft samme Skiebne, og Menigheden lagt til St. Mortens Kirke og Sogn, til hvis Prester og Catechet ogsaa Indkomsterne ere henlagte. See HOFMANS Fundatzer T. II. Pag. 341. 356. seqv.

S. Laurentii Kirke. St. Laurentii Kirke er vel og uden Tvil temmelig gammel, men man har nu ingen ældre Kundskab derom, end far det 15de Seculo, nemlig, at samtlige Rigets Biskoper 1492 har givet Aflad til dennem, som skienkede noget til Christi fem Vunders Alter udi St. Laurentii Kirke i Randers. I Reformations Tiden var denne Kirke allerede øde og forfalden, hvorfor Kong FRIDERIK I 1629 bevilgede Borgemester og Raad, at den, tillige med Vor Frue Kirke, maatte nedbryde, og at Folket af begge disse Sogne skulde holde deres Sognekirke i den Hellig Aands Kloster. Denne St. Laurentii Kirke laae uden for Byens gamle Nørre-Port, og var bygt paa en høi Bakke kaldet St. Laurentz Banke, men Kirkegaarden er siden stedse bleven brugt som en Assistentz-Kirkegaard for Byen, hvorfor der igien i forige Seculo af Borgemester Jesper Lauridsön blev opbyggt et lidet Capel af (377) Muur og Bindingsverk, og derudi stiftet en ugentlig Løverdags Prædiken, hvilken har vedvaret indtil for faa Aar siden, da de øverflødige Uge-Prædikener bleve afskaffede, da og Indkomsterne bleve henlagt til Catecheten, som tillige er Skoleholder i de Fattiges Skole. Dette Capel, som endnu kaldes St. Lauritzes Kirke paa Bakken, bruges nu alene til at holde Ligprædiken i over dem, som der i Kirkegaarden blive begravne og vil hvile hos deres Forfædre. Paa denne Kirkegaard skal endnu findes en gammel Ligsteen, hidført fra Dronningborg Slots Kirkegaard, hvorpaa staaer en fornem Prælat med to Adelige Vaabener, men Inscriptionen næsten udslidt.

St. Peders Kirke. St. Peders Kirke har, ligesom St. Laurentii Kirke, ligget strax uden for Byen. Ellers veed man nu ikke noget derom, uden at der findes en Bevilling af Kong CHRISTIAN III given Borgerne i Randers 1535 lydende, at, efterdi Biskop Ove Bilde i Aarhus havde paa Kongens Begiering opladt tvende Stiftets Kirker med Prestegrund og Abildgaard, som ere liggende for Randers uden Byen, nemlig Sancti Peders og Sancti Lauritz Kirker, da har Kongel. Majestæt tilladt, at Borgerne maae beholde forskrevne to Kirker, Kirkegaard og Prestegaard, for en fri Eiendom til deres Bye Randers til evig Tid. Nu er det Qvarter, hvor St. Peders Kirke har ligget, i Byen, og Taarnet deraf, som kaldes St. Petri eller Byens Taarn, hvori Byens Klokker hænge, staaer endnu ved Torvet.

St Clemens Kirke. St Clemens Kirke var og fordem en Sognekirke i Randers, om hvilken haves af gamle Documenter følgende Efterretninger. 1403 var Nicolaus Thordonis Rector Ecclesiæ Sancti Clementis Kirke i Randers. (378) 1506 er udstædet Skiøde paa en Gaard og Grund leggende I St. Clementis Sogn udi Randers. 1532 fik Hr. Henning Baltzersön, som var den første Lutherske Prædikant i Randers og havde formodentlig været Munk i Graabrødre-Kloster, af Kong FRIDERIK I. Præsentsatz paa Sancti Clementis Kirke i Randers efter Hr. Peder Olafsöns Død. Men kort derefter gik og denne Kirke af; thi 1540 tillod Kong CHRISTIAN III. Borgemester, Raadmænd og Borgere i Randers, at de maatte nedbryde St. Clemmens Kirke, som tilforn var Sognekirke, og dermed holde de to andre Sognekirker (nemlig St. Mortens og Hellig Aands Kirke) vedlige, undtagen Taarnet som skulde blive staaende, og skulde de bygge Borgergaarde og Vaaninger, hvor nu St. Clemens Kirke og Kirkegaard er, og sette dem for aarlig Jordskyld at give til de to andre Kirker. Denne Kirke laae ved det endnu saa kaldte St. Clemens Stræde, men Taarnet deraf, som endnu har Navn af St. Clemens Taarn og laae ved Storgaden, var ved Magt til 1671 da det afbrændte, og er nu i Grund nedbrudt.

Hellig Aands Kirke. Hellig Aands Kirke hørde til det forhen beskrevne Hellig Aands Kloster eller Hellig Geist Huus. Denne Kirke blev 1529 af Kong FRIDERIK I bevilget til en Sognekirke for dem af Byen, som havde søgt de tvende øde Vor Frue og St. Laurentii Kirker, naar de kunde have det i Priorens Minde. Men efterat Reformationen var bragt til Fuldkommenhed, og den almindelige Forandring skeet med Klosterne, har Borgemester, Raad og Menighed i Randers 1542 erholdet Kong CHRISTIAN III. Brev, at maae beholde til evig Tid den Hellig Aands Kirke og Koret i Randers til en Sognekirke der i Byen, desligste endeel Kronens Jord og Grund til en Prestegaard (379) og en Kirkegaard til den Hellig Aands Kirke og sogn. Samme Brev melder ydermere, at St. Clemens Prestegaard skal efter denne Dag være og blive en Prestebolig til Vor Frue Sogn, og hvis Jordskyld, som pleier at ligge til St. Clemens Presteboel, skal herefter ligge til begge Prestegaarde, den Hellig Aands og Vor Frue, ligeledes al den Jordskyld, som tilforn laae til St. Clemens Kirke, skal herefter ligge til den Hellig Aands Kirkes og Vor Frue Kirkes Forbedring. Hvor længe den Hellig Aands Kirke er bleven ved Magt og naar den er afbrudt, veed man nu ikke.

St. Mortens Kirke. Staaer tilbage et betragte St. Mortens Kirke, som er den eneste Sognekirke, der nu er tilovers i Byen. Dens Alder og første Stiftelse er ubekjendt. Hvad der efter en Inscription i Kirken foregives, at den 1494 af Kong HANS først skulde være stiftet, er ingenlunde rigtigt, ligesom det og kan tviles paa, at der har været et St. Martine Kloster derhos, men det maae saa forstaaes, at Kong HANS i de Aar 1494 og 1500 til deels har ombyggt og forbedret Kirken og Choret, og ladet sette noget Capel eller anden Tilbygning dertil, formodentlig St. Hanses Capel, see PONTOPP. Marmor Dan. Tom. II. Pag. 120 og Annal Eccles Dan. Tom. II pag, 708; Thi at her i halvandet hundrede Aar og kanske meget længere tilforn haver været en St. Mortens Kirke, det legger klare Documenter for Dagen. Saaledes findes, at 1346 er af Randers Raadhuus udstædet et Skiøde til Tord Degn paa en halv Gaard ved St. Mortens Kirke der i Staden. I et Brev af 1388 nævnes en Gaard i St. Mortens Sogn liggende, som hør til Vor Frue Kloster. 1403 nævnes Ywarus Magni at have været Rector (c: Sogneprest) Ecclesiæ S. Martini i Randrus (380) St. Mortens, efter sin nu værende Beskaffenhed, er en stor anseelig Gothisk Bygning, men uden Taarn og følgelig uden Klokker, undtagen en liden Klokke kaldet Pinken, som hænger paa Enden af Kirken. Derimod hænge Klokkerne, som ringes med til Guds Tieneste, i et Taarn paa Torvet, som er en Levning af den forhen omkrevne St. Peders Kirke. Indvendig har Kirken 3 hvælvede Gange, og et stort hvælvet Chor, hvorved er paa syndre Siden en Udbygning eller et anseeligt Capel af Gullands Steen, prydet

udvendig med Bildhuger-Arbeid og Apostlernes Statuer udi Nicher, kaldes St. Johannis Capel, indvendig i den øverste Deel et Epitaphium af Steen, men neden under i den hvælvede Begravelse findes hensatte mange fornemme Personers Lig af de gamle Adelige Familier, Brok, Brahe, Lykke, Brokenhuus, og flere, som opregnes i Fundatz. Tom. II. P. 342. Deriblant Hr. Eske Brok D. R. Raad og Høvedsmand paa Dronningborg død 1625 og Frue Christentze Viffert død 1624. Tyge Brahe til Tostrup død 1640 og Frue Anne Brok. Frands Lykke D. R. R. død 1655 og Fr. Elisabet Brok. Oberste Frands Brokenhuus død 1660 og Frue Christentze Lykke, som siden fik General Friderich von Arnstorf og døde 1667 og foruden den frøken Martha Catharina Reventlov Oberhofmester Friderik Reventlovs og Fr. Dorthe Sophia Brokdorfs Dotter død 1738. Altertavlen er ny og meget smuk med Malerie og Forgylding, Fod og Knæfald, bekostet 1765 af Niels Brok Groshandler i Kiøbenhavn. I Alteret selv vises det Gjemme, hvor St. Mortens Been og Reliquier forudm forvaredes. Den gamle Altertavle, som var fra de Catholske Tider, med mange Helgenes Billeder, og renoveret 1677 af Borgemester Christian Zoerga, er solgt til Ditlev Kirketerp (381) og flyttet til Hald Kirke i Nørre Haldherred. Paa hvælvingen over Alteret læses denne Skrift: M C D qvater X. L. & V. numeres minus uno, hæc Prior J. primus nunc secit imo Deus. Skriftestolene i Choret og Stolene til Disciplene bekostede 1687 af Handelsmand Anders Carlsen. For Choret er et zirligt Gitterverk af 12 Mesing-Piller. Givet 1685 af Borgemester Niels Jacobsens Dotter Jomfru Maren Niels Dotter, at hendes Forældres Grav skal blive urørt, hun har og legeret 1000 Rdlr. til Skolen. Samme Chorets Luke? Har Rasmus Brok 1748 ladet stafere, og desuden givet endeel Blye til Kirkens Tag. Daaben er af graa og sort Marmor, med en smuk Indlukkelse af Billehuggerverk, dertil er et Døbefad af Sølv, alt bekostet 1695 for 900 Slette Daler af Kiøbmand Christen Nielsen Randers og Hustrue Maren Brökner. Prædikestolen af Billedhuger-Arbeid, given 1686 af Sören Simonsen Kiøbmand i Friderichshald, som var født i Randers, hvis Brodersøn Michel Justesen Randers Handelsmand i Friderichshald 1723 har ladet samme stafere. Paa Hvælvingen i den syndre Gang læses denne Inscription: Johannes Deu gratia Rex Daniæ, Sveciæ, Norvegiæ, qvi sundavit primo hunc locum, qvique in Domino obiit Anno Domini M. D. XIII 20 Januarii, reqciescat in pace. Paa Hvælvingen over Chorets Lukkelse er malet det Danske Vaaben med CHRISTAN IV. Symbolo R. F. P. 1634, da der maa være skeet en Reparation paa Kirken. Derunder er Peter von Spreckelsens Vaaben, hvorhos staaer, at han 1687 har ladet Kirke kalke. Det meget skjønnne og kunstige Orgelverk, som Borgemester Sören Simonsen 1752 har forfærdiget, bestaaer af 10 Pedal- 13 Manual- og 10 Bryst-Stemmer, og svarer i alle Maader til den usædvanlige Bygningsmesters (382) Arbeid og Flod, det har kostet 900 Rdlr. Pulpituret er 1693 bekostet af Peter von Sprekelsen Herre til Dronningborg, og 1708 staferet af hans Eftermand Jobst von Overbek i Hamborg Herre til Dronningborg, blev 1752 indrettet til 4 Lukte Stole, hvorover igien ere bygte 4 andre indlukte Stole. I Kirken findes en heel Deel smukke Epitaphier, deels af Træ, deels af Marmor og Steen, saavel over Magistrats-Personer og Æmbesmænd, som fornemme Borgere og Randurs-Patricier, hvilke tildeels har giot betydelige Donationer til Kirken og anden gudelig Brug. Iblant dennem fortiene følgende at anmerkes: Borgemester Peder Ankensen som 1655 i sit 70 Aar døde i Viborg, da han paa Palladset for Prinds aflagde sin Hyldings-Eed. Peder Lassen Borgemester i Randers. Jep Hofman som døde 1570 og Sören Hofman død 1595 begge Borgemestere i Randers. Borgemester Niels Jacobsen død 1624 Fader til Doct. Sören Hofman og den berømte Peder Lassen. Borgemester Mikke Tygesen Hvid som døde 1672. Jens Povelsen til Søbygaard Assessor i Commerce-Collegio død 1687 og Frue Maren Mads Dotter død 1723. Christian Skønning Doctor Juris, som døde 1673. Amtsforvalter Julius Henrich Keyl. Hans Sander Cornet i Generalmajor Trampes Compagnie, død

1663. Consumptions-Forvalter Thomas Mikelsen Biering som døde 1734 81 Aar. See videre HOFMANS Fundatz Tom. II. Pag. 343 til 306.

Latinsk Skole. Den Latinske Skole, en grundmuret Bygning ved Kirkegaarden, har 4 Lærere, nemlig Rector og 3 Hørere. Disciplenes Tal er 24 og undertiden flere. Skolen som nu er, er stiftet ved Reformationens-Tiden, ellers har der ved Vor Frue Kloster og Kirke før (383) Reformationen ogsaa været en Skole. Den er af Kongerne CHRISTIAN III og FRIDERIK II med Tiender beneficeret, og har siden af Indvaanerne og andre faaet mange gode Legata, men bed Mariager Skoles Afgang ere og dens Indkomster forbedrede. Hvad til Skolen er henlagt, findes anført i HOFMANS Fund. Tom II. Pag. 366 seqv.

Dansk Skole. Til den Danske Skole er vel af Mag. Jens Lassens Enke 1730 og af flere noget legeret. Men denne fattige Skole maa leie Huus og intet endnu til den Opbyggelse stiftet. See HOFMANS Fundatz. Tom. II. Pag. 400 Seqv.

Hospital. I Randers har i gamle Dage været et Sygehuus for Spedalske, som kaldtes St. Jørgens Huus eller Domus leprosorium, hvorom forhen er meldet. Ligeledes et Hellig Geist Huus eller Hellig Aands Kloster, som ogsaa var et Hospital for fattige og svage Mennesker, hvis Indkomster 1552 af Kong CHRISTIAN III bleve henlagte til det almindelige Hospital i Aarhus. Men der Høistbemeldte Konge siden fandt for got at stifte et nyt Hospital i Randers, hvis Fundatz er udstædet paa Koldinghuus Løverdagen post Condeptionis Mariæ 1558, da foruden at Hans Majst. Skienkede Provstegaarden i Randers, samt endeel Bøndergods og Tiender til de Fattiges Underholdning, kom og tilbage igien til Randers Hospital, hvad som før havde ligget til ovenmeldte Hellig Geist Huus, hvorimod Aarhus Hospital fik andensteds Vederlag. Anno 1573 den 22 April udgav Kong FRIDERIK II en nye Foundation for det almindelige Hospital, som hans Herr Fader havde stiftet udi Provstegaarden i Randers, og i mange Maader forbedrede Stiftelsen med Tiender og andre Indkomster. Bemelte Provstegaard synes, før Reformationen, at have tilhørt Provsten (384) i Aarhus Dom-Capitel, eller kanske snarere været en Residentz for Provsten i Omersyssel. Denne Kongelige Stiftelse er siden med flere Legata af adskillige forøget, er i ypperlig Stand, og underholder 130 Fattige, som nyder hver 2 Mark ugentlig. Hospitalets Bygning bestaaer nu af 47 Fag Grundmuur og 39 Fag Bindingsverk, med Kirke samt Prestens og Forstanderens Boliger. Se videre herom i HOFMANS Fundatz Tom II pag. 382 seqv.

Fattige. Til de Fattige i Randers ere og endeel Legata, som staae under Magistratens Inspection, hvoraf Thomas Biering har givet 800 Rdlr. See HOFMANS Fundatz Tom II pag 394 seqv. Derfor uden har Groshandler Niels Grams Enke i Kiøbenhavn Maren Brok ved Gavebrev af 12 Martii 1763 givet 200 Rdlr. hvoraf Renten aarlig til to fattige Pigebørn at klæde, som gaer i de Fattiges Skole, skal anvendes.

Gilder. Af Gilder og Gilde-Huse har i Randers fordem været (1) Hellig Kors Laug, hvorom man finder, at Kong CHRISTIAN I med Rigets Raad 1459 har tildømt Hellig Kors Laug og Hellig Kors Messe, som holdtes daglig i Brødre Kloster, en Gaard, som Frue Elsebet Christens Dotter af Støvring dertil havde foræret. (2) St. Barbaræ Gilde, hvorom vides, at i Aaret 1497 har Broder Johannes Magni Minoriter-Ordenens Minister i Danmail, efter den Magt han havde af General-Ministeren, optaget Oldermænd, Forstandere og Gildebrødre af St. Barbaræ Jomfruens Gilde i Randers, udi Broderskab og til at tage Deel i de gode Ting, som skee hos Brødrene af S. Francisei og Systrene af S. Claræ Orden. Ligesaa har og Broder Johannes Matthiæ Prior og Convents-Brødre

i Hellig (385) Aands Hospital i Randers 1498 indtaget Gilde-Brødre og Gilde-Søstre af St. Barbaræ Gilde udi den Hellig Ands Broderskab. (3) St. Karens eller Catharinæ Gilde, enten i eller strax uden for Randers, til hvilket og dets Gilde-Brødre Maye Logmands Dotter 1505 stødte paa Randers Byeting en Jord der i Byen.

Markeder. I Kong CHRISTIAN III Tid holdtes i Randers et Marked som kaldtes St. Ludvigs Marked, og var den næste Søndag før St. Bartholomæi Dag. Samme blev af Kong FRIDERIK II forflyttet til St. Galli Dag: Men da denne Forandring befandtes at være Byen til Skade, blev det af Kong CHRISTIAN IV 1593 igien tilladt at holdes paa bemelte St. Ludvigs Søndag. Anno 1635 bevilgede Kong CHRISTIAN IV tvende Markeder, det ene Tirsdagen efter Fastelavns Søndag, det andet paa Dionisii Dag, aarlig at holdes i Randers. Men nu er her 4 Markeder om Aaret (1) Tisdagen før Fastelavns Søndag med Heste og Fæe, (2) den 21 Febr. Med Kramvare i 8 Dage, (3) Tisdagen før Midfaste med Heste og Qvæg, (4) den 8 Octobris med Kram, Heste og Qvæg i 8 dage.

Consumption. Byens Consumption har i de sidste 10 Aars Tid været, 1758 7178 Rdlr. 1761 14020 Rdlr. 1764 10105 Rdlr. 1767 10000 Rdlr. aarlig.

Nærings-Midler. Af Indbyggernes Nærings-Midler, ere i sær tre Ting, som har gjort Randers baade uden og inden Landet, frem for mange ande Stæder, navnkundig. (1) Den skiønne Randers-Lax, (386) som fanges i Fiorden og ved Udløbet af den sterke Strøm Guden-Aae. (2) Et Slags sterkt Øl som der brygges, kaldet Randers Bur-Øl. (3) De vellugtende Randers-Handsker. Hvortil nogle legge (4) Randers Potter, Gryder og andre sorte Leerkar. Som Randers ligger i en frugtbar Egn, og selv haver god Agerdyrkning, saa fattes her ikke paa gode og tilrekkelige Levnetsmidler. Foruden Laxefangsten, falder her og andet godt Fiskerie, som hjælper fattige Folk til Brød, og mange nære sig med Kone og Børn deraf, endskiønt det nu omstunder ei er saa overflødigt som i forige Tider, hvilket man for en Deel tilskriver Fiordens Forstoppelse. Fiskeriet i Randers, hvorudi Kongen fordem havde sin Andeel er gammelt, og har givet god Fortieneste, hvilket forledede mange til at bruge ulovligt Fiske-Redskab til sin egen Profit: Men Kong CHRISTIAN III udgav derimod 1552 et Forbud, saa lydende: ”Giøre vitterligt, at vi ere komne i Forfaring, hvorledes mange fordrifte sig at bruge utilbørlig Fiskerie med Pølmere at sætte udi Randers Fiord, og dermed fordrive Laxen og anden Fisk som der udaf Stranden opgaaer, Os og andre, som lade bruge Fiskerie her oven for Randers, til stor Skade og Forderv, Thi forbyde ec.” Med Laxene, naar de gaae lykkelig til, drives her temmelig god Handel. Naar de ere spegede, sælges de gemeenlig til Kiøbmændene, hvilke igien sælge dem for 5, 6 á 8 Rdlr. Stykket, og vel mere, ligesom de ere store og gode til. Men de, som falde først, saasom i December, Januarii og Februarii Maaneder, regnes for de beste og fedeste.

Laxefangsten. Laxefangsten i Randers-Fiord har været i fordem Tid et got Nærings-Middel for dem, som enten har eiet Laxegaarde (c: saadanne Steder (387) i Fiorden hvori Laxene fanges) eller haft dem i Forpagtning; Da der har gaaet saadan en Mængde Lax til, at Tieneste-Folkene har faaet dem til Føde, som nu er en Delicatsse for Husbønderne selv. Ja man fortæller, at det gik da her til med Laxene, som med Karperne i Hamborg, at Folkene gjorde Aftale om, ei at nyde Lax oftere end 2 gange om Ugen. Randers-Lax har for andre Fortrinet, da den er stor og vægtig, tillige saa feed, lekker og god i Smagen, at den fast overgaaer alle Norske, Bornholmske og Svenske Lax-Sorter, ja den giver neppe dem fra Elben og Vesteren noget efter. Den sterke Strøm, som gaaer i Guden-Aae omkring Randers, er nok Aarsagen til, at Laxene søge dertil, da det er bekiendt, at de altid gaaer imod Strømmen og efter det ferske Vand, uden Tvil og tildeels for at skylle et Slags Utøi af dem, der kaldes Laxenes Luus, hvilke man har fundet under Bugen at bide dem saa sterkt, at der kiendes

røde Pletter efter. Nu omstunder gaae de ei nær saa sterkt til, som tilforn, og Fangsten tager merkelige af, hvorfore et Pund fersk Lax koster 20 á 16 Skilling, men, nar det er meget got kiøb, 10 á 8 Skilling, ja ofte ikke kan faaes, men snappes bort af dem, som først treffe for Selgeren. Aarsagen dertil er uden Tvil at de mange Ureenligheder, som Fiorden Tid efter anden opfyldes med, hindre Laxen i sin Fart. Neden for i Randers-Fiord findes 11 og oven for 5 Laxe-Gaarde, hvoraf nogle ligge til Randers-Bye, og dens Indvaanere, andre til Grevskabet Frisenborgs og Frisenvolds Eiere. I Dybet maae ingen sette Garn, uden der saa kaldede nedre Fisker-Huus, som dertil er berettiget. Laxen fanges i Laxegaarden, ved det den løber ind i den Ruse, som er sat med Strømmen, der er bred foran ved Indløbet, men smal bag ved. Naar den er kommen derind, kan (388) den ei komme ud, men af Fiskeren trekkes til Land, eller kastet i Baad, og med en liden Kiep slaaes paa Panden, eller over Snuden, hvoraf den strax dør. Tiden naar Laxen løber til, er om Vinteren, fra Mortensdag til sidst i Martio. Falde der da milde Vintere ind, bekommes en temmelig Deel, men hvis det fryser, om det neppe er 24 Timer, legger Fiorden sig strax til, og Laxene holdes ude. Ved idel Storm skeer og det samme. Fordi nu Laxene komme om Vinteren, da de ikke røges, hvilket nødvendig maaskee paa andre Steder, hvor de gaae til om Sommeren, paa det de kan bevares fra at forderves af Varmen; Saa er det Aarsagen, hvorfor disse Lax overgaae alle andre i Smagen. Det er vel altsaa ikke Fisken selv, der er bedre, federe og lekrere, men det er Maaden, den beredes paa, da den kommer til ingen Slags Røg, hverken af Tobak eller Lys, som Hr. von Justi meget urigtigen og maaskee ironice beretter, i den anden Deel af hans Neue Warxeiten. Men Laxens rette Behandling er følgende: Saasnart den er kommen til Huus, hentes en Kone, som forstaaer at skiære, salte, og opspilde den retteligen, uden i de faa Huse, hvor Madmoderen selv forstaaer det, da saadan en Kone gives 4 Skilling for Stykket at tillave. Den skiæres op øverst fra Snuden, Nakken, igiennem Ryggen, ned til Halen, Indvoldene udtages, Benene afskiæres, samt det fede i Hovedet, naar man vil have den til at selge eller forære bort. Men vil man bruge den i sin egen Huusholdning, skiæres hele Hovedet og Halen af, hvilket ellers tørre bort, nar det blive paa Fisken, og er altsaa til ingen Nytte, men for Synets Skyld, maa sidde, naar andre skal have den. Disse Deelee af Hoved, Hale, Rygbeen, Lever ec, kaldes Lax-Rissingen, hvilken strax maae koges og spises, at den ei (389) forderves, er ogsaa det lekkerste paa Fisken, hvorfor den gemeenlig sendes gode Venner til Foræring, skiønt nogle tage Penge derfor. Naar Laxen saaledes er skaaren, gnides den med salt, legges i Presse, imellem Bræder med Steen paa, eo efter 3 á 4 Dages Forløb spiles den ud paa nogle tynde Træer, og hænges omkring i Stuen, da man om Vinteren hos Kiøbmændene kan see alle Veggene i den yderste Stue (der er den største) hvor Bønder, Tieneste-Folk, og andre, sidde paa lange Benke, fulde omhængte af Lax, ja under Lofterne paa Bielkerne. Hos andre Folk, hvis Huse ere ei saaledes indrettede, hænge de i Folke-Stuen, eftersom de føre Lugt med sig, og smuske Veggene. At nu deres Fedt, som drypper af dem, ikke skal overdryppe nogen, som det verste at faae aftøet, ei helle spildes, hænges der ved alle Finderne nogle smaae Blik-Daaser, hvori Fedtet samles, som siden kan bruges at brænde i Lamper. Naar den saaledes har hængt nogle Dage, bliver den ræset (det er, hverken fersk ei heller speget), da den allernydeligst at spise, saaledes som de veed her at tillave den, i det de skiære den paa straaes i brede og tynde Skiver, som legges paa Tinfad over Ilden, hvor den faaer et Opkaag, i hvid Vin, med Smør i. Jo længere Laxen Hænger, jo mere speget bliver den, dog beholder den altid sin Fedme og gode Smag, hvilken udpines og forderves hos andre Steders Lax, af der de bliver røgede.

Øreden kaldes Laxens Horeunge, eftersom den ligner samme i Skabning, og nogenledes i Smagen, undtagen den er mindre. Saasnart Øreden kommer, som gemeenlig skeer i Maji eller Junii Maaned,

saa veed man, at det er Tegn paa, man nu faaer ingen flere Lax. Men (390) maae da gjøre sig tilgode om Sommeren med Øreden, som handles paa samme Maade, som Laxen, aleneste den kan ei vel hænges til at speges, eftersom den i Varmen snart kan forraadne, bliver og snart meget tør, hvorfor den er ikke heller i den Priis som Laxen; thi pundet kan faaes for 5 á 6 Skilling. Her falde 3 Slags Øreder, Hvid-Øreden, som er den beste, og kommer Laxen nærmest, Graa-Øreden og Rød-Øreden, som ere af slettere Smag, og ringere Udseende. Endnu er der et Slags smaae og velsmagende, som kaldes Bek-Øreden, men de falde ei her i Byen, men ved Røsted, en Miilveis herfra, og andre Steder.

Smaa Fisk. Af i fersk Vand sig opholdende Fisk, gives her en god Guds Velsignelse, dog skal de ikke være i den Overflødighed, som tilforn. Her haves skiønne Giedder ofte saa store, at de kan veie 10 ´12 Pund, hvilke opskières og tørres, og kan saa længe tiene i en Huusholdning. Aborre meget store og gode, hvoraf man paa de sædvanlige Tider, kan for 4 Skilling, faa saa mange. At fire Mennesker deraf kan have nok til et Maaltid. Fattige Folk nære sig med ringere Sorter Fisk, som haves for bedre Kiøb, nemlig Skaller, Helt, Aal. I gamle Dage har her været god Aalefangst, og Aalegaarde dertil indrettede; og det findes, at Kong VALDEMAR 1351 har givet en Borger i Randers Bernard Fos Laasebrev paa en Eidendom kaldet Allæggarth liggende hos Randers Bro. Horker gives og for dem som har gode Stunder at spise saa smaae Fisk. Endnu løber her Smelten til, som siges at være ufordragelig for Laxen, saa at det er vist Tegn, at Laxen løber bort af Fiorden, naar Smelten indfinder sig, Aarsagen (391) kan ei med Vished gives dertil. Til enhver Laxegaard holdes en Fisker, der skal jevnlig passe paa den, og holde Redskaberne i Stand, hvorfor disse fattige Folk accorderes alle de smaa Fiske, som da løbe ud og fanges i Laxegaarden, hvilket er deres Løn; Af de rarere Fisk-Sorter, som Karper og Karudser, som her ikke faaes for Penge, men alene ved besynderlige Leiligheder, fra en eller anden Herregaard.

Randers Bur-Øl. Det andet Nærings Middel er deres Bryggerie, og et Slags sterkt Øls Tillavning kaldet Bur-Øl, som i forige Tider var mere berømt og skal host en mere besønderlig Egenskab end nu. Navnet har det formodentlig faaet af de Tydske og Holstener, da de i Kong CHRISTOPHER II Tider herskede i Jylland og havde deres Hoved-Qvarteer i Randers, og det af det Tydske Ord Bauer eller Platttydske Buur, en Bonde, fordi det strax slog Bonden for Panden og gjorde ham lystig, hvorpaa haves Eksempel i Skipper Clemens Folke-Tid, da Bønderne som havde leiret sig for Randers, drak sig fulde af Bur-Øl, og i den Tilstand bleve af Borgerne overrumplede og slagne. Vist er det, at dette Øl, er den sødste Drik for Egnens Bønder, da et Stob deraf, som holder 2 Potter og koster 3 Skilling, er en Bondes rette Portion. Dette Øl er sterkt og brunt, og fordem blev sædvanligen drukket af Prester, Fogder, og Borgere, da de i deres Gilder, eller andre Samlinger, drak hver andre til med Sølv-Kander efter Pæle-Maal. For det gode Øls Skyld, var Vin fordem rar i Randers, hvorfor man finder et Kong FRIDERIKS II Brev af saadant Indhold, at, efterdi udi Randers skal være stor Brøst fir Vin, saa at Fremmede som hidkomme, for deres Penge ingen Vin kunde bekomme, da har Hans (392) Majestæt giver Peder Pedersön Borger og Forstander for Hospitalet Frihed og Monopolium paa at holde en Vin-Kielder der i Byen, ved forsynet med Vine til adskillige Priser. Siden Vin er bleven saa almindelig, bruges ikke mere Øllet blant fornemere Folk, Kanderne ere og omstøbte til Caffé-Kander og Thee-Tøig, saa man nu seer kun faa af de gamledags afpælede store Sølv-Kander, og det moxen alene iblant formuende Bønder-Folk. Det er 2 Mile og vel længere rundt omkring Randers, at dette Øl bruges, ved alle Bønders Sammenkomster, on Høsten, Juulen, til Trolovelser og Bryllupper, da de endelig skal have Bur-Øl, 10 á 12 Tønder til et Bryllup. Hvad der gjøre dette Øl saa begierligt og behageligt for dem, som ere

vante dertil, da andre ei vel kan taale det, vides ikke til visse. Dog formenes, det kommer af Vandet, som findes i den store Gade-Kilde eller Brynd, og gemeelig bruges til at brygge dette over hele Landet udraabte Øl af, hvilket ved sin Vitriolske Kraft skal kunde bringe Øllet snarere i Giering, hvorfor og RESENIUS i sin Danske Atlas regner denne Gade-Kilde iblant Randers Byes Herligheder. Hvo som ellers har Brynde i deres Gaarde, brygge og Bur-Øl deraf: hvoraf sees, at det er ikke Gade-Kilden alene, som har denne Kraft. Nogle berette, at der legges noget for at giøre det bruun og skarpt.

Brændevin. Af Brændevin brændes og fortæres her eller udskibes til Norge, Kiøbenhavn og andensteds en utrolig Mængde, hvorved mange Familier ernære sig, ja vel 300. Kiedler ere stedse i Gang. Hertil kommer og den Mænge Svin som af Bærmen opføres og underholdes, hvorpaa haves god Fordel, og findes i alle Gaarde, hvor der brændes, som er ei alene hos Brændeviins-Mænd, men og Kiøbmænd, Handværkere og andre. (393)

Handsker. Handskerne er det, som har og giort Randers saa bekiendt. Men under Navn af Randers-Handsker sælges mange, som aldrig har været her, men ere fabrikerede andensteds her i Landet, og i Fyn, hvilke kan være nok saa hvide, smukkere og net syede, aleneste de mangle den særdeles fine og behagelige Lugt, som disse har frem for hine, og som give dem altid et stort Fortrin. Hvoraf det nu kommer, at denne ypperlige Lugt haves alene ved de i Randers beredte Skin, og kan ei faaes paa noget andet Sted, har ei nogen kundet med Vished sige. Nogle mene, det kommer af Fiord-Varen, som de bruge dertil, andre af Barken og dens Behandling, andre af Maaden, Skindet beredes paa, da det ikke bedes, som de kalde det, andre, at dette alt tilholde skulde udgiøre Sagen. Det maa dog rimeligst være saadant noget, der foraarsager den Lugt, som falder her, og ingen anden Steds; Thi Kunsten at at berede Skindene paa, kunde andre vel faae at vide, ved reisende Svenne, som her havde lært. Vist er det, Skindene tilberedte ere meget begierlige, og føres ei alene ud til andre Steder i Rigerne, men og til fremmede Lande, da fornemme Folk bruge Skindene til Overdyner, for Lugtens og Blødhedens Skyld; Ja fremmede Hanskemagere kiøbe dem, for at legge dem blant deres Handsker, at de kan trekke Lugten til sig, hvilken de dog snart igien miste, naar de Randerske beholde deres saa længe der er en Palt tilbage af dem. I Randers kan sielden eller aldrig faaes et par Handsker, med mindre man nogle Dage forud, maae bestille dem; Thi saa saare de ere færdige, opkiøbes de i hele Partier, og udføres, ei alene til Kiøbenhavn og overalt baade i Danmark og Norge, men endog til Sverrige, Rusland, Tydskland, Frankerige og Engelland. Foruden den angene Lugt, har de Ord for at give Hænderne en glat og skøn Hud. (394)

Handelen. Handelen i Randers er anseelig og udi stor Drift, men den er her som fleresteds besønderlig indrettet, i det man hos én Kiøbmand kan faae alt, hvad man i Kiøbenhavn og andre store Stæder skal søge hos Kiædekræmmere, Urtekræmmere, Isenkræmmere, Hørkræmmere, og vel paa 10 andre Steder. Her driver Konen ligesaa sterk, og mangesteds sterkere Negoce, end Manden, da de endnu ei ret ere vante til at holde Svenne, eller Dreng, men Konen, Døttrene, eller Huus-Jomfruen, som næsten i hvert Huus haves, gaaer til Boden, og driver Handelen i Huset, medens Manden enten er ude, eller passer paa sin Maltgiøren og Støbning, eller er paa sine Lofter, eller seer efter i sin Tømmer-Gaard. Dog legge de sig meest efter det som er Bondens Gadding, saasom Tømmer, Breder, Legter, Staal, Jen, Hør, Hamp, Tiere, Salt, Sild, Tør Fisk, og andre Varer, som de tage med dem hiem fra Norge, item Kalk, Tagstene, Muursteen ec. Nogle handle alene, eller dog meste Parten, med disse saa kaldede grove Varer, og desuden med Øl og Brændevin, thi det bekommes i hver Kiøbmands-Huus, andre meste Parten med sine Varer, som Urte- og Klæde- og

Isenkram, og alle Slags Vine. Men den største Handel er Kornvarer, da Kiøbmændene om Vinteren kiøbe alle Slags Korn fra Herregaarde, Prestegaarde, og af Bønderne, i sær Byg. Til disse Kornvarer have de store og rummelige Lofter, hvorpaa de giemmes, indtil Søen bliver seglbar om Foraaret, da de udskibe dem til Kiøbenhavn, Sælland, og i sær Norge, hvorhen sendes mange tusinde Tønder, og føres tilbage af ovenmelte Varer, saa mange som til Fornødenhed og Udsælgning behøves. (395)

Maltgiøren. En Hoved-Artikel er Maltgiøringen, og dens Handel. Derpaa begyndes gemeenligen ved Mortensdags Tider, og vedvarer til Pintze-Tider, i hvilken Tid enhver Kiøbmand gjør fra 1000 til 1500. Tønder Malt, hvilke deels forbruges, deels udskibes til Norge. Hvorover og i denne Bye, forbruges saa meget Brendeved, som ellers i en anden, der er 3 eller 4 gange saa stor. De kaste i deres store Kiøl-Skorstene store Kievler og Knuder, ligesom de ere komne fra Skoven, hvilken sterke Ild idelig holdes ved lige, hvorved Maltet tørres paa Kiøllen, som bygges ofte 2 á 3 Etager høi, hvorpaa 14 ja ved flere Tønder paa Gangen kan tørres. Derved skeer det at Brændet stiger aarligen meget høit, og maae befrygtes ikke at kunde omsider erlanges, helst da saa meget udskibes heromkring til Kiøbenhavn. Denne Maltgiøren koster stor Møie, Tilsyn og Arbeid, da Kornet af Lofterne skal slæbes i Stobekaret, af Kornet igien paa Loftet at formæltet, derfra paa Kollen at tørres, siden ofte vendes, foruden at Kornet, naar Martii Maaned kommer, jevnligen skal kastets, hvorover en Kiøbmand maa holde mange Folk, sær Karle 1 á 2 hver, foruden Daglønnere, som ikke kan mangle, da her boer i Byen en Mængde af fattige Folk, og flere tyer altid hertil, siden Byen er nærsom og altid kan give dem noget at fortiene. Heraf kommer det at Randers er en folkerig Bye, og at Communicanternes Tal beløbe sig imod to tusinde.

Lerreder og Hiemgiort Tøig. Med Lerreder og andet Hiemgiort-Tøig drives og en god Handel, da den flittige Bonde-Kone om Foraaret kommer med store Stykker Lerreder, paa 50 til 60 Alne, som hun, hendes Børn, og Piger, have forfærdiget om Vinteren, foruden blaaf og hvidt Forklæde-Tøig (294) ec., hvilket Kiøbmanden opkiøber, og udskiber til at selge i Kiøbenhavn og paa andre steder, og haver derpaa god Fordel.

Smaa-Handel. Anden liden Handel, drive saavel nogle Kiøbmænd, som i sær Skibsfolkene, og andre fattige Folk, med fede Varer, Æg, Ost, Smør, ec. Ja og med saltet Gaas- og Faare-Kød ec.

Skibsfarten. Det gaaer med Randers, som med alle andre Stæder i Landet, at Skibsfarten, uden for Kiøbenhavn, tager af, da her nu ei segle saa mange paa og fra Randers, som for 30 Aar siden. Tallet paa sw ind- og udgaaende Skibe er omtrent 160, nogle faa mere eller mindre, Byens egne Skibe ere nu 22 Stykker, men ikke meget store.

Skibe. Fra Randers udgik 1746 Byg 2235 Tønder, Malt 11060 Tønder, Rug 1367 Td., Hiemgiort Tøig og Handsker af Verdie 3606 Rdlr., Flesk 148 Skpd., Brændevin 37 Tønder, Oxekiød saltet 49 Skpd.

Vanskelig Seglads. Endskiønt Byen ligger meget beqvem til Skibsfart, og har den beste Leilighed til Sø-Handel, saa er her dog en særdeles vanskelig Seglads, som forvolder de Handlende stor Kiedsommelighed og mange Omkostninger, da intet Fartøig, med sin Ladning kan komme op til Broen eller Losse-Stedet, og ikke pa to Mile nær Byen kan stikke dybere end fire Fod, hvorudover en Mudderpram behøvedes til at oprense Fiorden og gjøre den dybere. Men naar Skibet med adskillige Vinde, formedelst Fiordens Bugter og Bøininger, endeligen er kommet til nærmeste Færgested, eller Havn, som er Mellerup, maae den største Deel af Ladningen hiemføres paa

Pramme, hvoraf Byen har en halv Snees Stykker, som leies af dem, som trænge til dem, hvortil holdes visse Folk, som kaldes Pram-Folk, der føre dem op og ned af Fiorden. Ligesom her og holdes mindre Fartøier, som kaldes Kaage, der (397) meest bruges til at hente Træ, Tørve, eller andre Fornødenheder, fra Skovene og andensteds. Ved disse Slags Fartøier nære sig og en stor Deel gemene Folk; Hvorover her neppe er Leilighed for honette Folk, at komme til at boe, eftersom. Naar nogen har Plads, eller kan faae Steder at bygge paa, bygge og indrette de idel smaae Boder, bestaaende af et Loft høi, med to Stuer og et Kiøkken, som søges af den Mængde ringe Folk-Slag, som her kan faae Leve-Brød, med stor Begierlighed, saa de aldrig staae ledige, men blive vel betalte.

Vandet. Byen er næsten omflødt med Vand af Guden-Aae, som løber om den, ja saa got som staaer paa Vand, og dog maa mangle got Vand. I mange Qvarterer haves intet Vand, i andre noget, men intet som er brugeligt, uden til at vande Creature med, toe op ved ec. Men ganske faa Steder nedre ved Fiorden gives Vand, som kan bruges til Theevand, og fint Tøigs Tvet. Hvorover det er en stor Byrde for Tienestefolkene, og Hinder i Huus-Forretningerne, at man maae lade det i tvende Spande, som hænge i et Aag, opbære. Og naar der toes Klæder, da bæres ud til Fiorden, og der bankes og dypes; Thi det Vand man haver i og ved Husene, seer vel meget klart ud, men, naar det staaer nogle faa Timer, trekkes der en Hinde over det, som man med en Naal, ligesom et tyndt Skind, kan tage af det, hvilket har en blaagtig Skiær, ja, naar det kaages, bliver hvidt, nesten som Melk. Det indeholder, i sær det Vand i Gade-Kilde, meget Salpeter, hvorfor man i Huusholdningen, bruger det til stor Kaal og andre Ting, som skal see grønt ud. Ved chymie at resolve det Vand, har man fundet et Residuum, som Okker. Strax synder uden for Byen, hen ved Vorup, en liden Bonde-Bye, som hører til Sognet, (398) er en Kilde med got Vand, ligesom og noget længere uden for Byen, er en Kilde med got Vand, ved Viellerup Ladegaard.

Jorde. Til Randers Bye, have de gamle Konger, af høilovlig Ihukommelse lagt meget Jord, saa her drives en temmelig Avling, paa de 4 Vange, som Byen tilhøre, nemlig Øste- Vester- Nye- og Uder-Vangen; hvilke Jordens Hartkorn, hvorunder Fæe-Driften, 8 Tønder 4 Skiepper, Raadmands

Vangen, Tofter og Hauger ved Byen:	4 Td.	6 Skp.	1 Frdk.	½ Alb.
Udgiøre tilsammen	145 Td.	6 Skp.		2½ Alb.
Desuden tilhøre den Voldum Mark	43 Td.	6 Skp.	3 Frdk.	
Hertil kan regnes dens Eng-Jord	<u>2 Td.</u>	<u>6 Skp.</u>	<u>2 Frdk.</u>	<u>1 Alb.</u>
Saa at alt dens tillagte Hartk. Er	792 Td.	3 Skp.	2 Frdk.	½ Alb.

Af denne Jord har en stor Deel været eiet og drevet af Bønder og andre uvedkommende; Men nu Tid efter anden gøres Anstalt for at bringe det til Byen igien, i sær for Vognmændenes og andre Skyld, der kunde have Nytte af de Jorder, dem egentligen tilhøre. Herover kunde have Nytte af de Jorder, dem egentligen tilhøre. Herover holder næsten hver Kiøbmand et par Bæster, og nogle 2 Par og flere, foruden andre Personer, hvorved de drive Avlingen paa Marken, og af de nærmeste Bønder undertiden hielpes. Foruden Heste, holdes her 2 á 300 Kiør 3 Tyre, endeel Faar, Svin ec. Og kunde Byens Græsning ulige forbedres, hvis Vangene bleve skifteviis udlagte, og man holdte Vidie og Vedtægt her som paa Landet, thi de Markjorder, som altid ligge ud til Græsning, ere saa forknyttede af Græs-Rødder, at de lidet eller intet Græs frembringe, til Creaturerens Nytte, da der er ligesom en Skorpe over dem; hvorfore man og har begyndt at ville pløie og besaae en af de gamle Marker, og drive den (399) i nogle Aar, da den ufeilbar siden vil give en stor Overflødighed af sig. Paa Voldum Mark siges i gamle Dage at have staaet en Bonde-Bye, som er bleven afbrudt. Dens Fald-Jorder ere

tildeelte Geistligheden, Øvrigheden, Kræmmere og andre til Indkomster. Ved Reformationens Tiden har Mariager Kloster eiet denne Mark, men siden er bleven gjort en Forhandling, hvormed Jörgen Lykke til Overgard, Embedsmand i Mariager-Kloster, med Abbedissens Birgitte Krumpens samt Conventz Systres og Brødres Bevilling og Samtykke, under og tillader Borgemestere, Raadmænd og menige Borgere i Randers, at maae til evig Tid nyde, bruge, og beholde al den Ret og Rettighed, som Mariager-Kloster haver og tilforn nogen Tid haft haver udi Walløff eller Wallom (nu Voldum) Mark, som er Ager, Eng, Fiskevand, Fægang, vaadt og tørt, Urtefang, Hede og Mose, intet undtaget, til alle fire Marke-Mode, dog at forskrevne Borgemester og Raadmænd skulde aarligen give til Mariager Kloster til Skyld og Leie af forskrevne Mark 14 Mark og 1½ Skilling Danske Penninge til hver Sancti Mikkels Dag. Hvilket Brev af Kong III. Er stadfæstet paa Dronningborg St. Bartholomæi Dag 1554.

Jorden i Randers Marker er over alt meget god Muldjord, og det er kun ganske faa Steder, der falder Hede-Jord, leeret og suur Jord. Her voxer af alle 3 Slags Korn, Rud, Byg og Havre; thi Hvede, Erter eller anden Sæd saaes ei her paa Marken. Her er og, som overalt i Jylland, mange Bakker og Høie, hvoraf føres Sand til Byen; der falder blant Bakkerne øster for Byen en guulagtig Sand, der er funden beqvem til at støbe Metaller udi. Her voxer got fedt Græs, og man har begyndt, til at forbedre, og formere Græsningen, (400) at saae Klever, af det røde Slags, med god Lykke, saa man 2 á 3 gange om Aaret, kan slaae den, og kan, naar den saaes tillige med den sidste Kierv Havre, have Gavn deraf i 3 á 4 Aar.

Blandt de adskillige vilde Blomster og Urter, som Naturen frembringer af sig selv, findes et Slags i Lunden ved Randers, som her kaldes Rams, men heder Allium Urfinum Linnæi. Den er som et Slags Løg, mede meget lange, brede og spidsagtige Blade, samt lange Stilke, hvorpaa den øverste, som i en Krone, børe sit Frøe. Den maa have en bedsk og igiennen trængende Smag, thi dersom en Koe øder den, bliver den Melk saa bedsk, og Smørret saa stygt, at det ei kan nydes; den har og en overmaade sterk og heslig Lugt, men just det gjør, at den har en besønderlig Nytte, som er værd for flere at være bekiendt, nemlig: naar der kommer der slemme Utøig, som kaldes Klanger, blant Kornet, og gjør Kiøbmanden stor Skade, tager ma kun nogle af disse, og legger hist og her omkring, paa Loftet, eller kaager en sterk Lud deraf, og besprænger dermed, da fordrives de, man forsikrer og, det er et probat Middel, til at fordrive Lopper, naar et par Stilke legges i Bonben af Sengen, eller under dem.

Til Grændse-Skiel imellem Randers-Mark og Lem-Mark, findes en høi Steen, hvorpaa staaer udhuggen CHRISTIAN I med Krone over.

Fabriqver. Her gives et for faa Aar siden til Stiftets Nytte indrettet Sukker-Syderie, hvorpaa raffineres over 3000 Pd. Sukker ugentlig af alle Slags. Det er anlagt og ganske net indrettet af Borgemester Sören Simonsen. Her er og en Rønrøg-Fabriqve, anlagt af Cort Mortensen, som er i god Drift, hvis Producter gaae ei alene hele (401) Landet omkring, men sendes og til Kiøbenhavn, hvor saa meget kunde afsettes, som det var mueligt at tilveie bringe. Paa Sæbe-Syderie ere her givne tvende Privilegier, men for adskillige Aarsagers Skyld ere de endnu ikke i Verk satte.

Humle. Ved Randers har man i forige Tider og lagt Flid paa Humle-Avlen; thi man finder at Kong FRIDERIK II har 1573 tilladt Befalingsmanden paa Dronningborg Jörgen Skram at bruge og beholde indtil videre tvende Kronens Humlegaarde, uden for Randers Bye beliggende, den ene kaldet Slots Humlegaard, den anden Østrop Humlegaard.

Herrederne i Dronningborg Amt, med de derudi liggende Sogne, Byer og Herregaarde, ere følgende.

1 Synder Lyngherred.

1. Veirum Sogn (a), Annex til Ørum. Veirum Bye. Store Fuglesang. Lille Fuglesang. Veirumholt. Snixtrup. Broe-Mølle.
 2. Viskum Sogn (b), Annex til Ørum. Viskumgaard Hovedgaard. Ove-Viskum. Viskum Mølle nu øde. Erikstrup (402) Lundtoft. Faardal Bye. Oxevang. Øe Bye. Store Torsager. Lille Torsager. Dunkøe.
 3. Ørum Sogn (c) Ørum Bye. Velds Bye. Hulbek Bye. Møllerup Bye.
 4. Tiele Sogn (d) Fovlum Bye (e) Ruse Bye. Formyre Bye. Vester Tiele. Tiele Hovedgaard. (403)
 5. Vinge Sogn (f) Annex til Tiele, Vinge Bye. Vingegaard Vinge-Mølle.
 6. Vorning Sogn (g). Vorning Bye. Holm Bye. Hviding Bye. Vorning Mølle som er en liden Græsmølle. (404)
 7. Korning Sogn (h), Annex til Vorning. Korning Bye. Aarup Bye. Korning Mølle en liden Græsmølle.
 8. Hamershøi Sogn (i), Annex til Vorning. Over-Hamershøi Bye. Neder-Hamershøi Bye. Lundgaard en eensted Grd.
 9. Nørbek Sogn (k). Nørbek Bye.
 10. Synderbek Sogn (l), Annex til Nørbek. Synderbek Bye. Reistrup Bye.
 11. Læsten Sogn, Annex til Nørbek. Læsten Bye.
 12. Biergegrav Sogn (m). Biergrav Bye. Over-Fusing Bye.
 13. Aalum Sogn (n), Annex til Biergrav. Aalum Bye (405) Giennerup Bye. Venning Bye. Svinning Bye. Volstrup Gaarde. Fusing Hovedgaard.
 14. Tanum Sogn (o), Annex til Biergegrav. Tanum Bye. (406)
 15. Hornbek Sogn (p), Annex til Chrstrup i Synder-Haldherred. Neder-Hornbek Bye. Ove-Hornbek Bye.
- a) (401) Kirken er liden og kuldet, liggende paa en høi Bakke. Alterklædet og Alterdug givet af Greve Skeel. Klokken hænger i et Træværk ved østre Enden af Kirken. Ved Veirum Broe er bygt et Broehuus for den som skal opbære Broe-Penge.
 - b) Kirken er, ligesom den forige, liden og kuldet, men af Viskumgaards Eier Cancellieraad Juul noget forbedret og pyntet med en ny Altertavle. Kalk og Disk af Sølv er given af Grevinde Skeel og bruges baade i Viskum (402) og Veirum Kirker. Sognet er lidet af Hartkorn, men stor af Circumferentz, bestaaende af mange smaa Steder som ligge langt fra hinanden. Efter CHRISTIANI IV. Befaling til Frue Inger Stygge har Sognepresten før haft Tiende af Viskumgaard, som nu er Tiendefrie. Synden for Viskumgaard løber en Aae, som skille imellem Synderlyng og Medel som Herreder.
 - c) Kirken er af hugne Steen, tækket med Blye og har et høit Taarn. Indvendig er den af Frue Kierulf til Sødal 1738 sat i god Stand, staferet, og med nye Altertavle, Alterklæde og Messehagel forsynet. Kal og Disk er af Sølv forgyldt. Ved østre Enden af Kirken er tilbygt et Sacristie, hvori Presterne have deres Begravelse.
 - d) Kirken, som ligger tet uden for Herregaarden Tiele, er bygt af store hugne Steene, tækket med Blye og indvendige hvælvet. I Taarnet ere tvende skønne Klokker og et Seirverk. Tvende store

Lysestager paa Alteret, dog nu uden Lys, samt Prædikestool og Fonten af smukt Bildhuggerverk, ere given 1578 af Jörgen Skram til Tiele og hans Frue, hvis Vaabener og staae paa de øverste Stole i Kirken. Naar man lukker Kirkedøren op, præsenterer sig lige for paa den nordre Side Ritmester Levitzau til Tiele hans prægtige Epitaphium, som skal have kostet 3000 Rdlr. giort 1740 af Frid Ehbisch, hvor han staaer i fuld Corpus af Marmor, med en Engel som holder hans Vaaben, og ved Siderne endeel Krigs Armatur, alt af hvidt Alabaster. Neden for i Taarnet staaer hans sorte Marmor Kiste paa 6 Hav-Fruer og med mange Zirater alt af hvidt Alabaster giort af forbemelte Kunstner, som har kostet 4000 Rdlr. Paa samme (403) nordre Side i Kirken sees et smukt og ziirforgyldt Epitaphium over Erik Grubbe til Tiele og Gamelgaard Lænsmand i Aarhus 12 Aar og paa Lund i Mors 2 Aar, og hans Frue Maren Juul død 1647. Strax ved er indmuret en liden sort Steen over Jomfrue Anna Grubbe, Peter Grubbes til Herlufstrup og Frue Karen Ruds til Alstrup Dotter, døde 1658. Paa samme Side næst ved Choret er indsat i Muren en stor og kostbar Steen over Rigsraad Jörgen Skram til Tiele død 1592 og Frue Hilleborg Daa, med begges Billeder udhugne. Lige over for hænger en Træ-Tavle, hvorpaa bemelte Jörgen Skram og Frue ere afskildrede med tvende spæde Børn, samt deres Fæderne og Møderne Vaabener. Under Jörgen Skrams Epitaphium ligger en skøn Ligsteen over hans Forældre med deres udhugne Portraits, nemlig Erik Skram til Hastrup død 1568 og Frue Maren Laurids Dotter til Tiele død 1554. Kirkegaarden er smukt omsat med store og høie Eske-Træer, ligesom og omkring Gaarden voxe mange saadane, hvortil Grunden er vel beskaffen.

- e) Presten til Tiele boer i Fovlum, i hvilken Bye forud har været en Kirke, som er nedbrudt, men Rudera sees endnu, og i Kirkegaarden, som ligger midt i Byen, begravnes endnu Døde. Døbestenen er flyttet til Tiele Kirkes Font, og Klokken til Nørbeks Kirke-Taarn.
- f) Kirken er vel stor til saa liden en Menighed, som ikkun bestaaer af 6 Gaarde og en Mølle, foruden den liden Herregaard. Altertavlen er 1600 bekostet af Envold Kruse, Envoldsön til Vingegaard og Frue Anne Vind, hvis Navne og Vaabener ogsaa findes paa Prædikestolen saavelsom paa Kirke-Stolene.
- g) Kirken har Taarn og Blye-Tag. Paa Klokken staaer med Munkeskraft Nicolaus - - - me secit in nomine Domini amen. Kalk og Disk af Sølv. Alterklæde og Messehagel af rødt Fløiel med Sølv-Galuner, givet 1703 af Christian Ludvig von Plessen og Frue Charlotta Amalia Skeel, (404)
- h) Kirken tækket med Blye, har en stor muret Pille i steden for Taarn, hvorpaa i et Træverk, med Blye betakt, Klokken hænger, der læses: Is Godt mit uns wer kan den wedder und. M. H. P. M. 1594
- i) Kirken er tækket med Blye, paa Klokken i Taarnet staaer med Munke-Bogstaver. Pavlus me secit. Altertøiet af rødt Fløiel med Guld-Galuner givet 1703 af Christian Ludvig von Plessen og Frue Charlotta Amalia Skeel.
- j)
- k) Paa Lysestagerne i Kirken staaer Palle Dyres og Frue Marie Grubbes Navne, hun var den bekiendte Frue, som først havde haft Ulrik Friderik Gyldenlöve, men siden endnu mere fornærede sig. Denne Palle Dyre og Frue vare de sidste som boede paa Nørbek Hovedgaard, som nu beboes af 2 Bønder uden nogen Slags Frihed.
- l) I Synderbek skal ogsaa forud have været en Herregaard af samme Navn, og beboet af Adel, men nu uden nogen Slags Frihed.
- m) Kirkens Altertavle, efter en Inscription, bekostet 1590 da Kong CHRISTIAN IV. Regierede, og Eske Brok var Lænsmand.

- n) Kirken er bygt af hugne Stene, takt med Blye, og indvendig hvælvet. Paa Klokken i Taarnet staaer: Me secit Friderich Holtzmann Hafniæ (405) 1723. Paa østre Siden af Taarnet sees disse Bogstaver M. S. H. R. K. Ved Kirkedøren ere 6 Steen-Piller, tre paa hver Side, og en Steen over Døren, hvorpaa nogle Bibelske Historier ere udhugne. Paa den østre Ende o Sacristie Muren ere en Steen indsat, med Christen Skeels og begge hans Fruers Navne, samt Aarstal 1655 og nogle Riim om Dødeligheden. I Choret er opsat de Skeelers Stam-Tavle med forgyldte Bogstaver, som læses i Marm. Dan. T. II. Pag. 226. Ved Fonten er indmuret en sort Talg-Steen over Christen Skeel til Fusing som døde paa Aakier 1595 og Frue Margrete Brahe død 1614 med deres udhugne Billeder og 16 Ahner. Paa den syndre Side er opsat et Epitaphium med en Mands Brystbilled af hvidt Marmor over Christen Skeel til Fusing som døde i Kiøbenhavns Beleiring 1659 og begge hans Frier, Birgitte Rud sim døde 1645 og Margrete Lunde død 1651. I Altergulvet ligger en Steen, hvorpaa er udhugget en Mand i Harnisk og hans Frue med disse Bogstaver H. T. H. T. Inden Kirke-Døren i Gulvet er Nedgang til Ober-Ceremonimester Mogens Skeel von Plessen Begravelse. I et stor Capel under Taarnet staaer tvende kostbare Mormor-Kister, hvorudi ere henlagte Geheimeraad Christian Ludvig von Plessen og Frue Charlotta Amalia Skeel. Under dette Capel er en underjordisk Begravelse, hvori staaer endeel Kister. De ældere Fusing-Eieres Begravelse er saa fuld af Kister, at man ei kan komme til at læse Inscriptionerne paa dem.
- o) Dette Sogn har fordum haft sit eget Birk, som kaldtes Tanum Birk.
- p) Hornbek Kirke holdes, efter den Beretning RESENIUS har haft, for den ældste Landsby-Kirke i Jylland, men paa havd Grund, vides ikke. I Kirken er en Ligsteen over Niels Rosenkrandses Frue Mette Cathrine Pax som med ham havde 15 Børn og døde 1729 38 Aar. Hans Moder Anna Brahe Holger Rosenkrandses Frue til Brusgaard, som døde 1722 (406) 72 Aar, er og her begravet, men paa Ligsteenen ingen Inscription. I gamle Dage skal i Sognet have været 3 Herregaarde, en ved Randers kaldet Fruelund, en kaldet Stanumgaard, beboet af Steen Hvide, og en kaldet Lenhøi, men de ere nu Bøndergaarde. Skolen ved Kirken er stiftet 1730 af Niels Rosenkrands til Brusgaard.

2 Nørre-Haldherred.

1. (406) Vester-Tørslev Sogn (a) Veste Tørslev Bye. 3 Gaarde af Gietterup Bye, hvorfra det øvrige hører til Skiellerup (407) Sogn i Onsildherred. Annexet hertil er Svenstrup i Onsild-Herred.
2. Faarup Sogn (b) Annex til Asferg. Faarup Bye. Ørild Bye.
3. Kaousted Sogn (c) Kousted Bye. Terp Bye. Annex- Sognet hertil er Raasted i Støvringherred.
4. Asferg Sogn (d) Asferg Bye. Kaatrup Bye. Eistrup Bye. Eistrup Mølle. Purre-Huset. (408)
5. Spentrup Sogn (e) Spentrup Bye. Hadstrup Bye. Jennum Bye.
6. Gassum Sogn (f) Annex til Spentrup. Gassum Bye. (409) Hvidsteen Bye. Dyrbye. Randrup Bye. Søegaard er Eensted. Allestrip et Eensted-
7. Hald Sogn (g) Annex til Borup i Støvringherred. Hald Bye. Stoubye. Mostrup 2 Halvgaarde.
8. Linde Sogn (h) Annex til Tved. Linde Bye. Lindegaard 2 Gaarde. Lindegaards Mølle. Af Medelbye den halve Deel. (410)
9. Tved Sogn (i). Tved Bye. Tvedgaard. Biergaard. Skalmstrup Bye. Giessinggaard Hovedgaard. Giesing Mølle. Hiørnkiers Mølle. Gade-Mølle.

10. Glenstrup Sogn (k) Glenstrup Bye. Handest Bye. Holmgaard Bye. Karlbye. Kongsvads-Mølle. Gundestrup Bye. Husum en eensted Gaard. Bielidet et Huus.

- a) (406) Kaldes Vester Tørslev til Forskiel fra Øster-Tørslev i Gerlev-Herred. Kirken er bygt af Krid-Steen. 147 blev taget et Tingsvidne, at Tørslev Kirke havde været 60 Aar til Glenstrup eller Nørre-Kloster. Det er en almindelig Tradition, at en Frue ved Navn Kirsten Munk, som boede i Tørslev Bye og ligger i en aaben Begravelse i Kirken, skal have ladet Kirken ganske tække med Blye efter Skipper Clemens Opløb, som havde opbrændt mange Herregaarde og taget Blyet af mange Kirker at bruge til Kugler. Taarnet er af ujevne Kampesteene ikke eget trofast bygt. Paa Klokken staaer en ulæselig Munkeskrift, Altertavlen skal være bekostet af bemelte Frue, men repareret 1721 af Jens Bask og Hustrue Sidsel Cathrine Hostrup paa Kiellerup Gaard. Jens Brask har og 1745 ladet reparere og forgyldte Kalken, som er antique og har før tilhørt Glenstrup Kirke. Diske dertil af Sølv, saavel som paa Alteret tvende store Tin-Stager givne 1699 af Sognepresten Gregers Prytz, hvis Enle Margrete Mikkels Dotter 1707 har foræret et Messing Døbefad. Et Epitaphium over en Præste-Kone med begge hendes Mænd, Sognepresten i Kaldet, Augustinus Nielssön og Anders Iversen Qvist, hvilken for Alderdom sagde sig far Embedet 1646. Et Epitaphium over Sognepresten Gregers Gregersen Pytz som døde 1705. Et andet over Prestens Niels Lachmans (407) Kone Margrete Seiling, som døde 1726. Under Loftet hænger et udtaklet Skib giort og givet 1722 af Knud Jörgensön i Tørslev Mølle. I Tørslev Hede, oven for en Dal kaldet Dybdal, findes en hedensk Altersteen oven paa andre store Steene, som af den gemene Mand kaldes Røver-Stuen. Ibalnt adskillige store og smaa Grav-Høie i Heden, er en stor Høi, med Steene omsat, som kaldes Tings-Høi. Norden for Tørslev Bye løber en Bek af True-Søe hen i Glenstrup Søe, som skiller imellem dette og Mariager Sogn eller imellem Nørre-Haldherred og Onsildherred.
- b) Kirken er en liden og kuldet Kors-Kirke, tækket med Blye, men indvendig hvælvet. Deri er et Epitaphium over Raadmand Skötte og Hustrue Else Klog, som ligger i den grundmurede Begravelse, hvilken tilhører Kiøbmand Hans Hasselbalk i Randers.
- c) Vesten i Sognet løber en Aae, som gjør Skiel imellem Nørre-Haldherred og Synder-Lyngherred. Sognepresten Mogens Marcussen har givet Landgilden af en halv Bondegaard i Roused til Skolen der i Byen.
- d) Kirken er en Kors-Kirke, tækket med Blye, og med Hvælving indvendig. Klokken i Taarnet er støbt 1572. Paa nordre Side i Kirken er indmuret et Steen-Epitaphium med forgyldte Bogstaver over Sognepresten Lauritz Eskilsen Vivild, som døde 1734 71 Aar, og for sin Begravelse at vedligeholde har givet 4 Agre paa Hobroe Mark til Kirken. Paa Kalk og Disk af Sølv forgyldt staaer 1791. En mindre Kalk og Disk til at betiene Syge med (408) er givet 1701 af M. Jens Reenberg. Pa Eistrup Grund, ved Landeveien mellem Aalborg og Randers, ligger Purre-Huset, et 1747 privilegeret Kroe, tilhørende Niels Hasselbalk Kiøbmand i Randers, som har sit Navn af en Høi derhos kaldet Purre-Høi. Imellem Asferg og Eistrup er en Dige, som gjør Skiel, kaldet Den-Diget, og derhos en Høi kaldet Dan-Høi, hvorom fabuleres at Kong DAN der skal være begravet, og strax derved en anden Høi, kaldet Dans-Knøs, hvor hans tro Tiener, som med han blev slagen, skal ligge begravet. Rastrup siges at have været et Herresæde for en af de gamle Levetzover, denne Bye har sit Navn af Kaat-Bek, som nu er saa got som tilgroet, men har forud været en Aae, hvorover man ikke kunde komme uden at lade sig oversette paa en Færge, og deraf skal Asferg have faaet sit Navn.

- e) Kirken er med et høit Taarn og Blye-Tag, indvendig hvælvet. Altertavlen given 1706 af Sognepresten Hans Bröchner, til Taknemlighed, fordi Gud frelste ham, da han i sterk Storm kørde igiennem Skanderborg Skov, og et Træ omfaldt og knusede Vognen, men han selv blev uskadt. Hans Eftermand Arild Friis har siden ladet den male og forgylde. Ved Prædikestolen en Steen i Muren indsat over Christen Nielsön som var Prest her i 52 Aar og døde 1615. Over hans Hustrues Grave ligge tvende Liigstene med udhugne Billeder. Midt i Kirken er en muret hvælvet Begravelse, hvorover sidder i Muren et Epitaphium i Steen over Provst og Sognepresten Sören Asferg som døde 1698 79 Aar, og Hustru Kirsten Eskes Dotter Hiortshöi død 1714 81 Aar. Ved Choret paa den nordre Side sees en Steen-Tavle, hvorudi er udhugget med forgyldte Bogstaver Presternes Navne siden Reformationen.
- f) Kirken har et bredt og lavt Taarn, er tækket med Blye og indvendig hvælvet. Altertavlen bekostet af Cancellieraad Rosenörn til Tvillum, men (409) Sognepresten Arild Friis har ladet male og forgylde. Paa Klokken staaer det Aarstal 1476. I Sognet er en dyb Dal kaldet Glubdal, som gjør Skiel imellem Onsild og Nørrehald-Herreder. Allestrup som ligger i Heden, hører under Kiellerup Hovedgaards Taxt. I Dyrbye findes Rudera af en Kirke. I denne Byes Cug er en Banke, hvorpaa berettes at have staaet et Slot kaldet Ulveholm Slot, lidet vesten for er en Holm kaldes Baggesholm, og lige overfor paa Hem Mark ligger en Høi kaldes Grevens Høi. Situationen viser, at Stedet fordem har været af Vand oversvømmet, og med Skov omringet.
- g) Hald Sogn ligger paa den østre Kant af Herredet, og af Hald Bye, som er den største og høiest liggende i det ganske Herred og af sin høie Situation saa kaldet, haver Herreder faaet sit Navn. Kirken ligger meget høit, er bygt af hugne Steene, med Taarn og Blye Tag, og en Udbygning ved Chorets nordre Side. Mostrup har sit Navn Mosetorp af de smaa Moser og Lynghede, der ligge omkring. Hald Kirke har en skön Altertavle, som før var i St. Mortens Kirke i Randers, ziret iblant mange andre med St. Mortens Billede, men er nu af Ditlev Kirketerp kjøbt og forflyttet til denne Kirke, hvilken han paa Auctionen over det Dronningborgske Rytter-District var bleven Eier af.
- h) Kirkens Taarn har et lidet Spir tækket med Blye. Den and og syndre halve Deel af Medelbye hører til Haridslev Sogn i (410) Støvringherred.
- i) Kirken er bygt af hugne Stene, men Taarnet af Mursteen, bekostet 1584 af Christen Munk. Kirken er en af de smukkeste der i egnen, indvendig ziret med nye Skrifte- og Degne-Stole, Pulpitur, Indlukt-Stool for Proprietairen, og flere Ornamente, alt af Etatzraad Folfach, som og 1735 har stiftet en Skole i Tved. Altertavlen, Prædikestolen, og Kirkedøren, som er givet af Christen Munk, har Gothard Braem til Giessinggaard til Hungstrup, som døde 1601. Under Taarnet er indsat i Muren tvende Stene med udhugne Billeder og Ahner over Christen Munk til Giessinggaard som døde 1612 og Frue Anne Skram. I Kirken ere tvende smaae Tavler over tvende Prester. Sognet grændser i øster til Mellerup Fiord. Tved Bye ligger paa Banker, og Gaden igiennem Byen er som en dyb Huulvei. I Byen er ypperligt og overflødig Kildevand, men én Kilde i sær angenem for Creaturerne. Paa Marken findes adskillige Grav Høie og et Offersted af store Stene kaldet Dust, hvorfra igiennem Kieret sees at have været en Steenbroe. Tvedegaard, som i gamle Tider har været beboet af Adel, staaer for Hartkorn 14 Tønder 2 Skiepper 2 Album. Bierregaard, som 1600 tilhørde Christen Munk til Giessinggaard, staaer for 15 Tønder 4 Skiepper.
- j)
- k) Kirken har et lavt og bredt Taarn, indvendig hvælvet, og er fordem kaldet Mariæ eller rettere de tre Mariers Kirke, hvis Navne og et gammelt Aarstal staaer paa Klokken med munkeskrift.

Prædikestolen er opmuret af Steen. Nederst i Kirken staaer paa Muren malet St. Christoffers Billed i fuld Corpus. Paa Byens Gade er en Kilde omgiven med et Dige af Kampestene, fordem brugt for Sundhed og kaldet Mariæ Kilde. (411) Norden for Byen, hvor nu er Eng, vises Pladsen, hvor fordem St. Mariæ Kloster, kaldet Glenstrup Kloster eller Nørre-Kloster. Hat staaet, hvorom mere siden. Synden for Byen ligge tvende Høie, den ene og mindre kaldet Qvinde-Høi, den anden større og mere anseelig kaldet Glens Høi, hvori uden Tvivl ligger begravnen den Mand, som har givet Glenstorp Navn. Holmgaard ligger ganske nær ved Glenstrup Søe, og er ved en Aale-Kiste. I denne Søe, som er en halv Miil lang og 30 Favne dyb, fanges iblant andre Fiske, de for sin Fædme berømte Glenstrup Aal. Ved Karlbye og Handest Byer sees Grundvold og Rudera af to Kirker, som fortælles at være nedbrudte til Dronningborg Slots Bygning, hvilken skal mest have været hugne Stene. Bielidt er et lidet Huus paa Alveien fra Hobroe til Randers.

3 Gerlev-Herred.

1. (411) Gerlev Sogn (a) Gerlev Bye. Blendstrup Bye. Vindbyelund to Gaarde.
 2. Kierbye Sogn (b), Annex til Falslev i Onsildherred. Kierbye. Kierbye Mølle.
 3. Enslev Sogn, Annex til Gierlev. Enslev Bye.
 4. Kastbjerg Sog (c) Annex til Udbyeneder. Katbjerg Bye (412) Trudsholm Hovedgaard 2 Bøndergaarde. Kastbjerg Mølle.
 5. Vindbles Sogn (d). Norup Bye. Haderup Bye. Lystrup Bye. Aistrup Bye. Nebstrup Bye. Kragelund Gaard. Falslev Gaard. Hadsunds Færgehuus. Refsbek Huus. Aae-Mølle.
 6. Dalbye-neder Sogn (e) Dalbye-nedre Bye. Vinderup Bye.
 7. Sødring Sogn (f) Annex til Dalbye-nedre. Sødring Bye. Sødringholm Hovedgaard. (413)
 8. Raabye Sogn (g), Annex til Dalbye-nedre. Raabye. Demstrup Hovedgaard. Dal en eensted Gaard. Det halve af Knedsted Bye.
 9. Dalbye-ovre Sogn (h), Annex til Øster-Tørslef. Dalbyeovre Bye. Vinstrup Bye. Stangerum Bye.
 10. Øster-Tørslev Sogn (i). Øster-Tørslev Bye. Ilshøi Bye. Tørring Bye. Af Knedsted Bye fire Gaarde. (414)
 11. Udbye- nedre Sogn (k). Udbye-nedre Bye. Udbye-ovre Bye. Katterup Bye. Bierge Bye. Fuglsøe Bye. Overgaard Hovedgaard.
- a. (411) Af Gerlev Bye haver Herredet sit navn. Kirkens Bygning er sædvanlig, men Taarnet usædvanligt eri, at det er bygt til den østre Ende af Kirken.
 - b. Kirken er bygt af hugne Steen, med et lavt Taarn, som staaer ved den øster Ende. Prædikestolen og 2 Messing-Lycestager med Aarstal 1640 ere komne fra Christianshavns Kirke. Uden paa Kirken er neden til en Steen indmuret med et stort Kors paa.
 - c. Kirken er liden, i Taarnet et Slag-Verk. Altertavlen er given 1599 af Jacob Hög og Frue Elisabet Maltes Dotter, Prædikestolen og Fonten 1655 af Kield Krag. I Choret er et stort Epitaphium af Steen indsat i Muren over Jacob Hög til Trudsholm som døde 1610 og hans Frue (412) som døde samme Aar. Neden i Kirken er et Epitaphium i Steen udhuggen over Villads Nielsen, Sogneprest i 58 Aar og Provst i 56 Aar, bekiendt af sine mange danske Skrifter, som var født i Holstebro 1607 døde 1681. Frue Jytte Hög er her hos Kirken stiftet en Skole. See HOFMANS Fundatz. Tom. II. Pag. 422.

- d. Til Sognet er ingen Bye af det Navn Vindblæs. Kirken er ziret med et anseeligt Taarn, og menes deraf at have sit Navn, at den ligger meget høit, for alle blæsende Vinde, ude paa Marken midt i Sognet. Altertavlen er ny og smuk, foræret 1747 af Tolder Severins Enke ved Hadsund Toldkammer. Den gamle ubrugelige Altertavle var bekostet 1593 af Jacob Biörn og Frue Anne Krabbe til Stenalt. Paa Kalken staaer Jörgen Hornbech 1738 men paa Disken Friderica Amalia Pens 1691 med hendes Vaaben. Sognepresten boer i Nørup Prestegaard. Hadsund ligger en Miil østen fra Mariager. Her er nu Færgestedet imellem Omersyssel og Himersyssel. Her er og Toldstedet, hvor alle Skibe som passere Fiorden til og fra Mariager og Hobroe, skal gjøre Rigtighed.
- e. Dalbye-nedre kaldes saa i Henseende til Dalbye-ovre. Men Navnet Dalbye er taget af Situationen; thi Dalbye-nedre ligger i en Dal, omgiven med Bakker rundt omkring.
- f. Sødring har før været et Annes til Voer Sogn i Rougsøe-Herred, men ved 1633 blev den gjort til det andet Annex til Dalbye-nedre. Nogle (413) mene., at Byen har været kaldet Søering, fordi den ligger som i en Ring ved Søen. Efter Tradition, skal Kirken være bygt af Jomfru Gunder der i ældgamle Tider boede paa Sødringholm, som ligger tet ved Kirken.
- g. Kirken skal præsentere sig som en Raa paa et Skib for dem som segle op ad Fiorden til Randers, hvoraf nogle mene, at Raabye har faaet Navn. Neden i Kirken et Epitaphium over Otte Galten Forpagter paa Demstrup død 1733 og tvende hans Syskende. Over Kirkedøren, Skriftestolen, og ved Prædikestolen læses nogle Inscriptioner i Danske Vers af C. Spentrup. Lige over for Prædikestolen findes en Tavle med Sognepresternes Navne i Gerlev-herred siden Reformationen. Her har før været et Hospital til fire Fattige stiftet 1573 af Frue Anna Lykke Hr. Otte Krumpens Enke, men denne Stiftelse er ved Tidens længde undergaaen.
- h. Dalbye-ovre kaldes saa i Henseende til Dalby-nedre. Kirken med Taarnet er sat i skiøn Stand, og med smukke Ornamenten, Altertøig, samt Pulpitur forsynet, saavel af forige Eiere Etatsraad Marsvin og Frue Regitze Sophie Reetz, som af nu værende Erik Rosenkrands Baron af Holk, Herre til Trudsholm, Major af Cavalleriet. Under Taarnet er indrettet en smuk Begravelse, hvori bemeldte Etatsraad Peder Marsvin til Trudsholm og Frue hviler, hvor ogsaa Baron Holk og Frue vil hensettes, hvortil de efter Kongl. Confirmeret Foundation af 22 Oct. 1762 har henlagt 300 Rdlr., hvis Rente skal anvendes til Begravelsens og Taarnets Vedligeholdelse. Strax neden for Kirken paa Vinstrup Mark er en liden Høi med et stort hedensk Steen-Alter, kaldet Brænde-Steene.
- i. Kirken med Taarnet er i god og forsvarlig Stand. Sognet og Byen (414) kaldes Øster-Tørslev til Skilsmisse fra et andet Tørslev som heder Vester-Tørslev, i Nørre-Haldherred. I Øster-Tørslev er 1735 af Cancellieraad Braem til Giessinggaard stiftet en Skole. Paa Markerne ere tvende store hedenske Gravhøie med veldige store Stene omsatte, den ene kaldet Steens-Høi, den anden Hyl-Høi. Der findes og tvende Kilder, den ene kaldet St. Mortens Kilde, den anden Nielses Kilde.
- j.
- k. Kirken er en stor smuk Bygning, med et høit Taarn, hvorudi ere 2de Klokker og et Slaae-Verk. I Kirken en stor Altertavle med Aarstal 1666. To store Messing-Lycestager givne 1683 af Friderik von Arnstorf og Fr. Augusta Elisabet Rumohr. Kalk og Disk er given 1588 af Henrik Lykke og Frue Karen Banner. Under Choret er en stor Begravelse, hvori de Lykker og Arnstorfer til Overgaard hvile. Over Begravelse hænge tvende Faner ed Tydsk Inscription over Friderik von Arnstorf til Svanholm og Overgaard, Geheimeraad, General og Gouverneur i Hertugdømene, født i Meklenborg 1626 død i Kiøbenhavn 1689. Under Hvælvingen hænger og hans 16 Ahner

med tre andre Flag, og paa Veggen hans Kaarde og Commando-Stok. I Altergulvet ligger en Ligsteen over Hr. Jörgen Lykke til Overgaard, hans Frue Beate Brahe, deres trende Sønner, Christian, Peder og Ove Lykke. Paa Muren hænger et lidet Træ-Epitaphium over Christian Lykke, som døde 1585. Ved Kirken er et Hospital, stiftet 1577 af Hr. Jörgen Lykke til 6 Lemmer. Til hvis Underholdning er henlagt den halve Konge-Tiende af Udbye-nedre Sogn. See HOFMANS Fundatz Tom. II. Pag. 421. Ved Byen findes en Høi kaldet Kelf Høi og en Kilde kaldet Steenkilde.

4 Støvring-Herred.

1. (414) Randers Sogn. Randers Kiøbsted (a) Borup Bye (b) Viellerup eller Dronningborgs Ladegaard. (415)
 2. Støvring Sogn (c) Støvring Bye. Aastrup Garde. Støvring Hovedgaard. (416)
 3. Mellerup Sogn (d), Annex til Støvring. Mellerup Bye. Sødov-Gaarde.
 4. Haridslev Sogn (e) Haridslev Bye. Lindberg Bye. Af Medelbye den halve Deel. Sparre-Husene.
 5. Albek Sogn (f), Annex til Haridslev. Albek Bye. Albek Mølle. Vestrup Bye Østup Bye (g) (417)
 6. Gimminge Sogn (h). Gimminge Bye. Tierebye.
 7. Lem Sogn (i) Lem Bye. (418)
 8. Raasted Sogn (k), Annex til Rovsted i Nørre-Haldherred. Raasted Bye. Sveistrup Bye. Blegvad. Hedegaard. Af Romdrup Bye den halve Deel.
 9. Borup Sogn (l). Borup Bye. Biergbye. Helsted Bye. Oust Mølle. Halvdelen af Romdrup Bye. Annexet hertil er Hald Sogn i Nørre-Haldherred.
- a) (414) Randers Kiøbstad og Kirke er forhen ved Begyndelsen af Amtet beskrevet. (415).
- b) Landsbyen Vorup ligger ved den sydre Side af Randers over Aaen, og hør til Galtenherred. Denne Bye er bekendt af de sorte Potter og Kar, som der brændes, og ei alene føres over hele Jylland, men og i Mængde udføres fra Randers til Kiøbenhavn, til Østersøen, endog til Lifland, og andre fremmede Lande. Vorup, som i gamle Dage heed Vordrop, Voretorp, havde før Reformationen sin egen Sogne-Kirke, men efter Kong CHRISTIAN III Befaling blev samme nedbrudt og Folket befalet at søge St. Mortens Kirke i Randers, da og det Boel, som laae til Borup Kirke, skulde ligge til St. Mortens Kirke. Men som Magistraten ikke derpaa havde faaet Kongens Brev, har Kong FRIDERIK II 1568 skriftlig stadfæstet, hvad hans Hr. Fader herudi havde giort og forordnet. Borup har ikke desmindre endnu et lidet Capel af Bindingsverk, hvori dog ingen anden Tieneste holdes end Ligprædikener over Byens Afdøde, som begraves der i Kirkegaarden.
- c) Af Støvring, som ligger paa en Høi Bakke, har hele Herredet sit Navn. Kirken er af ringe Bygning og uden Taarn, men har før haft Taarn, hvoraf kiendes Rudera. Paa Klokken som hænger i et Træverk paa Kirkegaarden, staaer, at Niels Kaas og Frue Margrete Banner 1596 har ladet den støbe hos Matthias Bennie. Kirken har uden Tvil fordum været helliget St. Nicolao til Ære, siden denne Helgens udhugne Billed smukt malet og forgyldt har været der at see. Paa Prædikestolen staaer en Latinsk Inscription, som siger, at den er opsat 1720, da Johan Ochsen var Biskop, M Lyder Lassen Provst, og Christen Herlov Sogneprest. Paa de øverste Stole Mogens Kaases og Frue Sidsel Friises Fæderne og Møderne Vaabener. Disse Navne og Vaabener staaer og paa Døbe-Fadet, saavelsom paa Daab-Stenen med Aarstal 1631. Ligesaa paa

Lysestagerne med Aarstal 1621. De har og 1633 ladet giøre Altertavlen. Under Choret har Frue Birgitte Urne, Jens Kaases Enke, indrettet en muret Begravelse, hvori deres og flere Liig staaer. (416)

- d) Mellerup ligger tet ved Randers Fiord, som der bliver kaldet Mellerup Fiord eller Havn, hvor Skibene baade ved deres Ind- og Udgang til og fra Randers blive efterseete. Kirken er kuldet og af ringe Bygning. Klokken meget liden, hænger i et opreist Træverk paa Kirkegaarden. Paa Altertavlen staaer et Vaaben og disse Bogstaver E. B. K. W. og paa Alteret M. P. F. med Aarstal 1621. Paa Lysestagerne Mogens Kaases og Frue Sidsel Friises Navne og Vaabener 1631. Paa Døbefadet M. R. K. 1729. Paa Prædikestolen staaer, at H. J. N. K. 1634 har ladet den giøre
- e) Kirken er tækket med Blye, og tillige med Taarnet 1750 sat i fuldkommen Stand. Paa Klokken staaer tre Positurer, af hvilke det mellemste er Maria med Barnet. Før Kirken blev repareret, var den overalt malet med Papistiske Billeder, som nu er overkalkedes. I Haridslev er en af de Danske Skoler, som Kong FRIDERIK IV. Stiftede. Det er den syndre Deel af Medelbye eller Meilbye, som ligger til Haridslev Sogn, men den nordre Deel hør til Linde Sogn i Nørre-Haldherred. Paa Medelbye Mark sees endnu Grundvold og Rudera af en Kirke og Kirkegaard. Sparrehusene ere 2 Jordløse Huse, bygte for endeel Aar siden paa en opbrudt Skovjord.
- f) Albek har Navn af Bekken, som læber tvert igiennem Byen ud i Randers Fiord. Kirken er takt med Blye, paa Taarnet et lidet Spir belagt med Eege-Spaaner, alt repareret 1750. Klokken er støbt i Lybek 1597. Albek Mølle har en liden Qværn med Ovenfalds-Vand. Vestrup har af Førstningen hedet Vester-Torp, og Østrup ligesaa Øster Torp.
- g) I Østrup sees Rudera af en gammel og stor Bygning som fra meget gamle Tider har tilhørt Biskop-Sædet i Aarhus, og været et Slot eller en (417) Herregaard, hvor Biskopperne, naar de vare paa Landet, undertiden om Summerne opholdte sig. Saaledes finder man, at Biskop Sven, som stiftede Øm-Kloster, i det Aar 1191 fik paa Østhorp sin Helsot. Man finder og endnu adskillige af de følgende Biskopers Breve udgivne og daterede paa Østorp. Ved Reformationen hiemfaldt Østrupgaard, saavel som de andre Biskopelige Godser, til Kongen. Kort derefter var den tillige med Randersgaard forlænet til Frands Bilde, og 1548 tillige med Torup, Randersgaard, og Tanum Birk, til Hans Stygge. Men som man siden ikke finder Østrupgaard nævnet, troer man, den er bleven nedbrudt og lagt under Dronningborg Slot.
- h) Til Giminge Sogn er en af de residerende Capellaner i Randers Sogneprest.
- i) Til Lem Sogn er den ene af de residerende Capellaner i Randers Sogneprest. I Kirken er et Epitaphium over Claus Harden Foged paa Viellerup Ladegaard, hans Hustrue Rebekka Schinkels, og tre Børn, af hvilke den sidste er død 1677. Vaabenerne, som staae derpaa, ere ikke Adelige. Paa Prædikestolen staaer Anno 1671 M. P. J. S. N. C. S. I Kirken findes og Eske Broks, Befalingsmand paa Dronningborg, som døde 1625 og Frue Kristentze Vifferts Fæderne og Møderne Vaabener. Ved Daaben under de øverste Stole ligger en Ligsteen med ulæselig Munkeskrift. Paa Klokken staaer: Marqvor Lauritzen Adolfus og Frue Christence Dans 1501 med tvende Vaabener. I et Document af 1551 nævnes Sørupgaard i Lem Sogn, item en Laxegaard i Fiorden neden for Sørup kaldet Sørup Laxegaard, som da skyldede aarlig 8 ydeføre Ørreder, 30 Helt, og Halvparten af saa mange Lax, som fanges i samme Laxegaard. Et ældere Document af 1407 kalder bemelte Gaard Syøthorp, og nævner en Vandmølle derhos. (418)
- j)
- k) Imellem Raasted og Terp Bye i Kovsted Sogn er en Broe, som skiller imellem Støvring og Nørrehald-Herreder.

- 1) Kirken, bygt af hugne Kampestene og tækket med Blye, er overalt i Standsat af Peter von Sprekkelsen Herre til Dronningborg, hvis Navn med Jernbogstaver og Aarstal 1687 sees paa Taarnets vestre Side, hans Vaaben findes, paa Altertavlen med Aarstal 1690, paa Alterklæde og Messehagel af rødt Fløiel med Perlestikker-Arbeid 1698, paa tvende støbte Messing Lysestager, og paa Fonten 1701. Men paa Prædikestolen staaer Eske Broks og Frue Kristentze Vifferts Fæderne og Møderne Vaabener med Aarstal 1612. Over Degnestolen hænger et Epitaphium over Jörgen Sørensen, Provst i Noxøe Herred, som døde 1602 70 Aar. Over hans Grav i Kirkegulvet ligger en stor udhuggen Steen. Ved Chorets nordre Side er en Udbygning eller Capel, hvori hviler Peter von Sprekkelsen Herre til Dronningborg og Eier af Kirken, hvis Kiste, med sort Leder betrokken, staaer over Jorden paa et Marmor Gulv, med en Messing Plade, som giver tilkiende, at han var født i Hamborg 1644 og død paa Dronningborg 1706. Han blev adlet af Kong CHRISTIAN V. 1682. Til dette Capels Vedligeholdelse, har Jobst von Overbek i Hamborg, som siden eiede Dronningborg, henlagt 100 Rdlr. I Borup er en Kongelig Dansk Skole af Kong FRIDERIK IV. Stiftelse.

5 Galten-Herred.

1. Galten Sogn (a). Galten Bye. Vinterslev Bye. Erslev Bye. Balle Bye. Henge Bye. (419).
 2. Hadberg Sogn, (b) Annex til Galten. Hadberg Bye. Kollerup Hovedgaard. En Vandmølle. Et Smede-Huus.
 3. Ødum Sogn (c). Ødum Bye. Astrup Bye. Røve Bye. (420) Langskov Bye. Tostrup Bye. Selling Bye. Amdrup (d). Ebbestrup en eensted Gaard.
 4. Halling Sogn, Annex til Søebye i Synder-Haldherred. Halling Bye. Villendrup.
 5. Voldum Sogn (e) Voldum Bye. Rigterup Bye. Halløse (421) Bye. Clausholm Hovedgaard. Clausholm Mølle. Melmølle. Rævens Mølle (422)
 6. Rud Sogn (f), Annex til Voldum. Nielstrup Bye. Bramstrup Bye. Hallingdrup Bye. Stobstrup en eenlig Gaard. Drostrup en eenlig Gaard. Alstrup en eenlig Gaard. Astrup Mølle. Elgaarden Sundhule. (423)
 7. Ølste Sogn (g), Annex til Haslund. Ølst Bye. Askildrup Bye. Ginnerup Bye. Trudstrup Bye. Robdrup Bye. Teiglgaard. Mikelstrup en eenlig Gaard. Brusgaard Hovedgaard. Ølstvad-Kroe. Agerhuset, og andre smaae Huse.
 8. Haslund Sogn (h). Haslund Bye. Tebbestrup Bye. Borup Bye. Amstrup Gaard. (424).
 9. Ørum Sogn (i), Annex til Værum. Væt Bye. Ieberg Bye. Frisenvold Hovedgaard. Et Fiskerhuus.
 10. Vising Sogn, Annex til Galten. Vissing Bye. Oxenholt et eenligt Sted. Nyeborg eller Trengsel et Huus.
 11. Værum Sogn (k). Værum Bye. Værum Mølle. Nørskov et Huus.
 12. Laurberg Sogn (l) Laurberg Bye. Essendrup to eenlige Gaarde. Løistrup Hovedgaard. Løistrup Nye-Mølle.
 13. Leerberg Sogn (m), Annex til Laurberg. Leerberg Bye. Endnu ligger i Galtenherred Vorup Bye, som hører til St Mortens Sogn i Randers, og derunder forhen er anført.
- a) (418) Af Galten Bye haver Herreder sit Navn. Kirken er bygt af hugne Stene (419) og tækket med Blye, har et anseeligt Tarn, neden til firekantet, oven til ottekantet, og derpaa et Spir. Paa Taarnet staaer Store Cancellar Greve Conrad Reventlovs og Frues Navn med Aarstal 1698. I

Kirken er et smukt Epitaphium over Thomas Juul til Estrup, Synderskov og Kollerup, som døde 1647 85 Aar, og Frue Maren Bølle som døde 1648 75 Aar. Over den ligger og en stor udhuggen Steen i Choret. Ved Indgangen til Choret staaer opreist en stor Steen, med trende Personer udhugne, over Erik Nielsøn Tornekran's til Kollerup og Torupgaard (nu Frisenvold) som døde 1561 og begge hans Fruer, Ingeborg Juul død 1556 og Ellen Kaas 1559.

- b) Kirken er liden og kuldet, bygt af hugne Steen og tækket med Blye. Over Indgangen til Choret staaer skrevet, at Kirken er bygt af St. Simon Yde (eller Sauro ötenyt, som andre har læst det) som hans Brev formeldte, hvilket laae i Kirkens Kiste for 50 Aar siden, og blev sendt til Kiøbenhavn efter Øvrighedens Befaling 1664. Men uden Tvil er Navnet paa begge Maader urigtig læst. Vid. PONTOP. Marm. Dan. Tom. II. Pag. 169.
- c) Kirken er en stor og trofast Bygning, og en af de største Landsbye Kirker i Aarhus Stift, repareret 1660 af Mogens Friis, som siden blev Greve. Taarnet var før meget høit, men faldt 1734 ned, hvorefter det igien af sterk Grundmuur er opreist, men ikke høit. Klokkeren er støbt 1637 af Claves van Dam. Paa Altertavlen staaer: Dn. Maritius Caspari Aarhus 1593. Men om han har været den første Evangeliske Prest i Ødum, som Poulson Catal. Past. Arhus, anfører, der er uvist. Øverst paa Altertavlen staaer det Navn Marine Anders Dotter. Et Epitaphium er her over Sognepresten Niels Nielsøn Fogh, hvis Navn med Aarstal 1634 og findes paa Prædikestolen. Ødum ligger høit og har intet Vand i Byen, men uden omkring er omgivet med smaae Bekke, hvoraf nogle mene, at (420) Navnet fordom har været Øom, ligesom en omflødt Øe. Astrup menes i gamle Dage at have hedet Asers Torp, hvilken Mening bestyrkes af nogle Agre her, som endnu kaldes Asers Blokker, og en End kaldet Assers Sieg. Langstøv har sit Navn og den sterke Skov, der tilforn har staaet paa Marken, men nu deels er forhuggen, deels og Vinden omkastet. Paa Selling Mark er et Stykke Jord, kaldet Kield Hofmands Tofte, som tilhører Ødum Kirke. Indtil omtrent 1680 hørde endnu til Presten i Ødum et eenligt Sted, kaldet Hare-Mark eller Harild-Mark, som af Kong CHRISTIAN IV. Var givet dertil for Kaldets Ringhed, dog mod aarlig Landgilde og Afgift til Kronen, som det Kongl. Gavebrev af 11 Martii 1633 melder. Udi FRIDERIK III Tid blev Herligheden og Landgilden af denne Gaard solgt til Baron Marselius, som siden og tilholdt sig Jordens Brug. 1718 blev paa denne øde Grund af da værende Eier Hans Rosborg opført en smuk Bygning, og Stedet kaldet Haraldslund, som nu eies med fuldkommen Ret og beboes af Jacob Rosborg, see førhen pag. 116.
- d) Amdrup var tilforn en Bonde-Bye af fem Gaarde, men forige Eier Obrist-Lieutenant Jörgen Vind, som blev i Slaget ved Gadebusk, afbrød i Begyndelsen af dette Seculo disse Gaarde, for at indrette sig en beqvemere Bopæl. Siden er Amdrup ved Reluition indløst til Kronen, og Jorden fæstes nu samlet bort, som en Bondegaard.
- e) Kirken er opført af store Muurstene, tækket med Blye, og med Hvælvinger indvendig, 55 Alne lang, foruden Taarnet, og 15 Alne bred, udvendig overalt hvid kalket, da den før har været rød. Efterat den forige Kirke (421) en Søndag under Guds Tienesten var revnet og derpaa om Natten nedfalden, er denne igien opbyggt og fuldført af Peder Brahe og Frue Dorthe Giøe, og deres Svigersøn Otte Marsvin, hvis Navne i Jern med Aarstal 1606 staae paa den østre Ende af Kirke Muren. Vaabenhuset paa den søndre Side af Kirken er 11½ Alne lang og ligesaa bred. Taarnet er 8te Alne baade paa tvers og langs, men 30 Alne høit, og derpaa et Blyetækt Spir 8 á 9 Alne, foruden Fløistangen. Der ere tvende temmelig store Klokker, paa den største staaer Aarstallet M. CDXCV. Altertavlen af kunstigt Bildhuggerverk, Prædikestolen, Herskabets Stool, og Kirkestolene, ere bekostede 1678 af Hans Friis og Frue Helvig Marsvin. Alterklæde og Messehagel af rødt Fløiel med Sølv-Galoner givet 1733 af Dronning ANNA SOPHIA. Paa

Døbe-Fadet af Messing staaer Herlov Trolles og Birgittes Giöes Navne og Vaabener med Aarstal 1570. Kalk og Disk af Sølv forgyldt bekostet 1638 af Otte Marsvin og Frue Mette Brahe, men 1734 forbedret af Høistbemeldte Dronning. Lige over for Prædikestolen sad i Muren en gammel og hensmulet Steen, med en Skrift paa, som neppe kunde læses, samme lod Kong FRIDERIK IV udtage, og igien indsette en sort malet Eege-Tavle, hvorpaa med forgyldte Bogstaver blev sat samme Inscription: Anno 1235 blev *Clausholm* belagt af Kong VALEDEMAR den Anden og efter Beleiring blev den indtagen og ynkelig spoleret med omliggende Gods, hvilket gjerne tager saadan Ende med dem, som setter sig op mod övrigheden, som er ordineret af Gud. Paa det øverste Vindue i Choret staaer udskaaet i Glasset: Peder Brahe til Krogholm og Frue Margrete Giöe 1610 med deres Vaabener. Paa det andet Vindue ligeledes: Otte Marsvin til Dybek og Frue Mette Brahe 1610 med deres Vaabener. Samme deres Vaabener findes og paa Muren malede. Udi Choret midt i Gulvet ligger en Steen, med en Mand i fuld Corpus og tvende Fruer udhuggen, over den navnkundige Ridder Hr. Mogens Giöe som døde 1544 og begge hans Fruer Mette (422) Bydelsbak og Margrete Sture, hvis 16 Ahner staaer paa Stenen som malede paa Væggen. Ved den ene Side ligger en Ligsten over Mogens Giöe som døde 1537. Paa den anden Side ligger en Steen over hans anden Søn Eskild Giöe til Gunderslevholm som døde 1560 og hans Frue Sidsel Bryske, med begges Ahner saavel paa Stenen som malede paa Muuren. Ved syndre Siden i Choret ligger en Steen over Otte Henriksön Gyldenstjerne som døde 1551 og Frue Helvig Giöe, med begges 8 Ahner saa vel paa Stenen som paa Væggen malede. I Begravelses Capellet under Taarnet staaer fire Kister, hvoraf de to underste menes at være Otte Marsvins og Frue Mette Brahes, af de to, som staae oven paa er den ene deres Søns Jörgen Marsvins som døde i Paris 1629 20 Aar, den anden siges at være Capitain Drevitzes Frue. I samme Begravelse staaer og Justitzraad Christian von der Maase til Clausholm som døde 1753 og hans Søn Landsdomer Christian von der Maale død 1748. Ved Voldum Kirke er Clausholm Hospital, stiftet 1710 af Gros- Cantzlerinde Reventlov for 6 Fattige, som hver nyder ugentlig 2 Mark, hvortil er lagt Ødum Sogns Konge Tiende. I Voldum Bye er og 1721 af Kong FRIDERIK IV stiftet en Dansk Skole for Sognets Ungdom. Imellem Voldum og Clausholm er et Fald Agre, som kaldes Capels-Agrene, hvor der siges fordem at have staaet et Capel, hvis Rudera af Stene og Klak er bleven opløiet.

- f) Kirken som ligger for sig selv ved Landeveien mellem Aarhus og Randers, er af store hugne Steen, tækket med Blye, og uden Taarn, men ved den østre Ende er bygt et lidet Træ-Taarn til Klokkeren, hvorpaa staaer, at Christen Hoomed Borgemester i Randers 1579 har ladet den støbe. Paa et stort Eegebret indmuret i vestre Ende af Kirken staaer FRIDERICI IV. (423) og ANNÆ SOPHIÆ navne, som 1722 har ladet Kirken reparere. Paa Altertavlen staaer de Bogstaver H. L. P. og M. B. Til Daaben har Dronning ANNA SOPHIA givet et stort Tinfad. I Hallendrup er en Dansk Skole, opbygt 1721, som har sine Indkomster fra Clausholm. Rud Kirke siges i gamle Dage at have staaet en halv Miil derfra hvor den nu staaer, ved Rud-Bad i Ødum Sogn, og der findes endnu strax over for samme Bad eller Bek Rudera af en Bygning. Det har formodentlig og fordem været en Bye som har hedet Rud, hvoraf Sognet har Navn. Ellers findes 1355 nævnet Nielstrup Sogn, men om det har været adskilt fra Rud Sogn, eller det samme som siden saa er kaldet, vides ikke til visse.
- g) Kirken er af hugne Kampesten, tækt med Blye og uden Taarn. Altertavlen er overdragen med forgyldt Kobber, hvorpaa er udpukket Christi Levnets Døds og Opstandelses Historie, bekostet af Niels Jonsön til Tørstedlund, hvis Navn og Vaaben med Aarstal 1586 ogsaa staaer paa Lystestgerne.

- h) Haslund har sit Navn af en Lund kaldet Hassel-Lund, nævnes gemeenligen Haslum. Kirken, som er smuk baade uden og inden, er af hugne Kampestene, tækket med Blye, og har et net Spir paa Taarnet. Paa klokken staaer en Latinsk Inscription, som viser, at Kirkens Patron Greve Conrad Reventlov 1698 har ladet den støbe ved Rudolph Melchior. I Kirken er et Epitaphium over Sognepresten Otto Thomasön Lyngaa. Oven i Hvælvingen staaer adskillige nu mest ulæselige Navne, deriblant en Sogneprest Canutus Schive 1517. (424)
- i) Ørum Sogn og Kirke har Navn af en Bye kaldet Ørum, som tilforn har staaet derved. Kirken er bygt af hugne Stene, takt med Blye, og har et Spir paa Taarnet. Til Frisenvold hører det Fiskerhuus ved Fiorden, hvor en god Deel Randers Lax fanges.
- j)
- k) Kirken er liden og kuldet. Paa Altertavlen staaer Sognepresten Christen Pedersön Visvilds og Maren Blikfelds Navne med Aarstal 1675. Her findes en Tavle med Presternes Navne optegnede siden Reformationen.
- l) Kirken er bygt af hugne Steen, tækket med Blye, og uden Tarn. I Kirken findes et Epitaphium uden Inscription over de Sandberger, hvis Begravelse er under Alteret. Kal og Disk er foræret til Kirken af Christen Bering forhen Sogneprest.
- m) Kirken er kuldet og teglhængt. Oblat-Esken af Sølv er given 1732 af Arnoldus von Volden Qvartteermester.

6 Hovelberg-Herred.

1. Hovelberg Sogn (a) Hovelberg Bye. Bostrup. Kongstrup. Neder-Aarup Mølle. Hagsholm Hovedgaard. (425)
2. Velleb Sogn (b). Velleb Bye. Enslev Bye. Enslevgaard Sædegaard. Østergaard Sædegaard. Kodal en eenlig (426) Gaard. Trilgaarden. Over-Aarup-Mølle. Holm et Skovhuus. Tostrup 2 Gaarde med et Skovhuus. Aabroe-Huset.
3. Horslev Sogn (c) Horslev Bye. Horslevgaard en Eensted Gaard. Amstrup Bye. Vidstrup Bye. Aldrup en Eensted Gaard. Hagenstrup Mølle.
4. Gierning Sogn, Annex til Horslev. Gierning Bye. Tind Bye. Borrids Bye. Danstrup Bye. Stærkier en eenlig Gaard. Hesselberg en eenlig Gaard.
5. Gulev Sogn (d) Annex til Sal. Gulev Bye. Nødelund Bye. Bøgeskov Bye.
6. Sal Sogn (e). Sal Bye. Vinkelholm en eenlig Gaard. Skiblund en eenlig Gaard og en Mølle. Friisholt Hovedgaard
7. Vesterslev Sogn (f). Vederslev Bye. Borre Bye. Katvad Mølle. Et Skovhuus. (427)
8. Aigt Sogn (g), Annex til Vederslev. Aigt Bye. Tungelund Bye. Momendrup. Astrup en eenlig Gaard. Salpetterhuset. (428)
9. Tørsøe Sogn (h), Annex til Vederslev. Tørsøe Bye. Tørsøe Mølle. Futing Bye.
10. Sald Sogn (i), Annex til Hammel i Giernherred. Sald Bye. Abtrup Bye. Tulstrup Hovedgaard. Tulstrup Mølle.
11. Havrum Sogn (k) Havrum Bye. Nær Prestegaard. Frisendal Hovedgaard. Frisendals Skovhuus. Snurum tvende Huse. Annexeret hertil er Søebye i Giernherred.
12. Skiød Sogn (l), Annex til Lynge i Sabroherred. Skiød (429) Bye. Lille Toruå en eeneste Gaard. Hadsager en eeneste Gaard. Loptrup en eneste Gaard. Brundt. Lindgaard. Kolbek. Helstrup.

Glæsborg. Sølvsteen en eneste Sted. Geilund en eneste Sted. Rottenborg eller lille Glæsborg et eneste Sted.

13. Grandslev Sogn (m), Annex til Hovelberg. Grandslev Bye. Vangstrup Bye. Knudstrup Bye. Bistrup Hovedgaard. (430)
- a. (424) Kirken er bygt af hugne Graa-Steen og med Tarn. Paa Taarnets syndre (425) Side findes en Inscription, som viser, at Mandrup Parsberg til Hagsholm Høvedsmand paa Skanderborg, har 1599 ladet Kirken giøre større og tillige med Taarnet i Stand sette, forbedret den med nye Altertavle, Prædikestool og andre Stole, og forskaffet dertil 2de Klokker. Paa syndre Side i Choret hænger et Epitaphium over bemelte Manderup Parsberg og Frue Anne Brahe mede deres 16 Ahner og Aarstal 1626. Begge Navne staae paa Malm- Stagerne paa Alteret, og paa Kalken, som er af Sølv forgyldt, staaer Manderup Parsbergs Navn, Vaaben og Aar 1623.
- b. Kirken har før haft Taarn, men er nu kuldet. Paa Klokken skal staae 1343 Ved nordre Enden af Alteret ligger en Ligsteen over Sognepresten Peder Hansen Randers som døde 1651 76 Aar. Midt i Choret en Ligsteen over Lars Jensen Leth Herredsfoged i Hovelbergherred og Ridefoged i Dronningborg Læn, som døde 1600. Paa Veggen hænger et Epitaphium over bemelte Lars Leth og Hustrue, hvorpaa de i gammeldags Dragt er afmalede. Neden for Chors Trinet ligger en udhuggen Ligsteen over Anders Seiersön Herredsfoged i Hovelbergherred, hvis Essigies sees paa en Tavle paa Veggen. Paa Kalken staaer Lars Jensen Leths Navn og endeel Munkeskrift. For i Alterbogen ere indskrevne Presternes Navne siden Reformationen. Vellev Bye skal, efter gammel Tradition, have sit Navn af den bekiendte Kæmpes Vidriks Fader Verlnad, hvis Grav endnu vises paa Heden imellem Tørve-Mosen ved Guden-Aae og de Bakker der over for. Ved Byen er Boes-Kilde. Uden for Enslev staaer paa en høi grøn Banke en meget høi Steen opreist ved 4 Alne over Jorden, hvor man vil sige, en Kirke skulde have staaet. Synden for samme Bye er en Kæmpegrav eller Offersted kaldet Troldestenen. Ved Holm sees paa en Banke i Ellekieret Rudera af en grundmuret Bygning, som gamle Folk sige at have været et Kloster. Ved Østergaard vil man og vise Rudera af et gammelt Kloster, men med lige saa stor Uvished, som de forige. (426)
- c. Paa Horslev Mark findes et meget høit Bierg, kaldet Blusbjerg eller Budsberg, som kan sees fire Mile bort, og derfra tælles ved 30 Kirker.
- d. I Kirken er en aaben Begravelse, hvori er nedsat Sognepresten Frands Blikfeld, som 1736 har testamenteret 200 Rdlr. til Kirken. Kalken er 1599 bekostet af Lars Jensön Leth. Ved Kirken har før været en Sundheds Kilde. I en Høi synden for Bøgeskov er funden en hvælvet Begravelse med Leergryder i.
- e. Til en Skoles Indretning for Sal og Gulev Sogne har Presten Frands Blikfeld og Hustrue Mette Vinding 1736 testamenteret 300 Rdlr. See HOFMANS Fundatz. Tom. II. Pag. 418. Ved Skiblund kan man lade sig sette over Guden-Aae, og har i gamle Dage været Lund og Skov derved, hvoraf Gaarden har faaet Navn. Ved Munkehøi er for nogle Aar siden fundet endeel Gryder med Laag, hvori var Aske af brændte Legemer.
- f. Byen og Sognet kaldes gemeenligen Veierslev, men skrives og Vegerslev. Kirken er en Kors-Kirke, bygt af hugne Steen, ziret med et lidet Spiir (427) paa Taarnet, og med Hvælvinger indvendig. Er 1713 anseeligen repareret af Greve Christian Friis. Altertavlen er giort 1595. En smuk Prædikestool bekostet 1717 af Kiøbmand og Skipper Niels Pedersen Borre, som var født i Borre, og Jule-Natten i bemeldte Aar med sit Skib St. Emanuel og alt Mandskab blev paa Søen imellem Norge og Danmark. Paa den nordre Side i Choret er et Epitaphium af en sort Steen med

forgyldte Træ-Lister over Sognepresten Anders Andersen Vinding som døde 1682 76 Aar. Over hans Grav ligger en Flise indfattet i Træ-Ramme med hans og Hustrues Kirsten Jens Dotter ørsteds Navne paa. Paa den syndre Side staaer et Træ-Epitaphium over Sognepresten Gregers Tomesön som døde 1602. Til Vederslev Sogn har i gamle Dage ligge Trust Bye, som nu hører til Tvillum Sogn i Giernherred. I eller ved Vederslev har i ældgamle Tider ligget et Kloster kaldet Vitherslev Kloster, hvorom lidet mere siden, men om det har været samme Kloster, som Traditionen siger at have staaet paa Borre Mark, hvoraf endnu en Eng-Jord kaldes Kloster-Eng, det er unevidst. Borre Bye er anlagt paa høie Bakker, og synes baade Navnet og Situationen at give tilkiende, at nogen gammel Høfding der kan have haft Borg og Bolig. Ellers findes paa Vederslev Mark nordvest for Byen, ved Siden af den bekiendte Guden-Aae og Borre-Aae, en Plads, som endnu kaldes Ilenborg Slot, hvor fordem skal have staaet et Slot af dette Navn, som skal have været beboet af en Herremand ved Navn Erik Staale, som havde hiulpet til Kirkens Bygning, hvorom der i Begyndelsen af dette Seculo endnu skal have været gamle Breve til overs i Kirken. Vederslev Mark er med Vand omgiven paa alle Kanter. Paa samme Mark sydvest fra Byen imod Guden-Aae ligge tvende smaae Høie med store Stene om i en aflang Kreds, omtrent 100 Skrit fra hinanden, som formodentlig ere hedenske Begravelser.

- g. Aigt eller Aidt Kirke er uden Taarn. Altertavlen er gjort 1601. (428) Prædikestolen 1659 foræret af Tim Klausen Salpeter-Syder, som boede i det endnu saa kaldte Salpeterhuset og havde der indrettet et Salpetersyderie.
- h. Torsøe Sogn har tilforn været Annex til Sald, men blev ved Kongelig Rescript af 12 Julii 1673 annecteret til Vederslev Kald, da Biskopens Erik Graves Broder Mogens Grave var Sogneprest til Vederslev of Aigt. Der siges fordem at have boet Adel paa Torsøelund, som nu er en stor Bondegaard, og at samme Adelsfolk skal være nedsatte i den aabne Begravelse i Kirken.
- i. I Kirken er en aaben Begravelse for Presterne. Fordum har Sald og Torsøe Sogner været annecterede, men 1673 blev Torsøe lagt til Vederslev Kald, og Sald som Annex til Hammel i Giernherred.
- j.
- k. Kirken bygt af hugne Stene, med et stort Taarn, ligger paa et høit Bierg syden for Byen. Til dette Sogn hørde 2de Byer, Nær og Terpet, bestaaende af 12 Bøndergaarde, hvilke Greve Niels Friis til Frisenborg i Begyndelsen af dette Seculo log nedbryde, og af deres Marker og Jorde oprettede Sædegaaarden Frisendal. Af Nær Bye blev alene den Gaard tilbage med sin Jord og Eiendom, som Presten beboede, og kaldes derfor endnu Nær Prestegaard. I Prestegaardens Have findes Rudera af et Capel, som en Frue, der fordem boede i Terpet, skal have nedbrudt, og brugt til Havrum Kirkes Bygning.
- l. Ved Skiøds Kirke skal fordem have været en stor og sterklydende Klokke (429) kaldet Skiød Blomme, om hvilken nogle Fabeler fortælles. Til Fonten er et stort Malmbekken med denne Omskrift: Anna Domini MCDLXXVII. Hoe opus fecit sieri Dominus Jacobus. Denne er den samme Hr. Jacob Hvid, Sogneprest i Lyngø, som 1481 har ladet bekoste Døbe-Bekkedet til Hoved-Sognets Kirke. Paa de mange eneste Garde der i Sognet skal fordem have boet endeel Adels-Folk. Paa Skiød Byes Gade har været en hellig Kilde kaldet Sanct Heins Kilde.
- m. Grandslev Kirke er 1766 af Justitzraad Hans Henrik de Lichtenberg mesten ganske af nye opbyggt, med Taarn og Spir, alt tækket med Blye, samt indrettet et Pulpitur til Herskabet, og en Begravelse til Stamhuset Bistrup. Altertavlen var 1642 opsat, hvortil Frue Christentze Lindenov havde hiulpet. Ved Chorsdøren hængde den Malm-Lysekroner med 2 Rade Grene til 24 Lys. Paa den nordre Veg ved Alteret stod før en Inscription over Evert Bilds Søn af Ravnholt Claus Bild

som døde paa Bistrup 1573. Paa Veggen vare og malede 2de Essigies af Erik Podebusk Jörgen Podebuskes Søn til Vistrop og Cidsel Oxe Johan Oxes Dotter til Nielstrup. Ved Kirkens nordre Side er en udbyggt grundmuret Begravelse, hvori staae to smaae og fire store Ligkister, i en af disse hviler Frue Christentze Lindenov, som var gift med Axel Gyldenstjerne til Lyngbyegaard død 1637, siden med Claus Seested til Graasteen, og efter 32 Aars Enkestand døde paa Ørslev Kloster 1681 66 Aar. I en anden Kiste ligger hendes Dotter Frue Öllegaard Gyldenstjerne. (430) gift med den ulykkelige Kay Lykke, som formodentlig ligger i en af de andre Kister. Til et Orgelverk at bygge i Kirken, har Etatsraad Lichtenberg 1763 givet 500 Rdlr. See HOFMANS Fundatz T. X. Append. Arhus. Pag. 14. Grandslev Bye er smukt bygget med Muur og Bindingsverk og Straatag, har formuende og arbejdende Beboere.

7 Rougsøe-Herred (a).

1. Ørsted Sogn (b). Ørsted Bye. Hesring Bye. Lille Sorup Bye. Bode Bye. Hollenberg Bye. Stenalt Hovedgaard. Eldrup Gaard. (431)
 2. Holbek Sogn (c) Holnek Bye. Kare Bye. Af Ingerslev Bye den halve Deel. Holbekgaard Hovedgaard. (432)
 3. Estruplund Sogn (d), Annex til Vore. Estruplund Hovedgaard. Tørslev Bye. Store Sørup Bye. Halvdelen af Ingerslev Bye. (433)
 4. Udbye Sogn €, Annex til Holbek. Udbye. Udbye-Høi et Færgehuus.
 5. Vore Sogn (f). Vore Bye. (434)
- a) (430) Dette Herred er $1\frac{1}{2}$ Miil langt og $\frac{3}{4}$ Miil bredt, Navnet skrives af nogle Rugsæd-Herred, men som der paa de fleste Steder i Herredet falder liden Rug-Sæd, kan navnet ikke vel komme deraf. Men som Herredet er omgivet mod Norden med Havet, mod Vesten med Randers Fiord, og paa de øvrige Sider noget næsten med Aær og Bekke, saa det i gamle Dage har været at ansee for en omflødt Øe, saa synes det rettest at have faaet den sidste Stavelse af Navnet deraf. Der ere adskillige Meninger om Oprindelsen til den første Stavelse i Navnet, men alle lige uvisse.
- b) Kirken er en stor og trofast Bygning af hugne Kampesteene, overalt med Blye belagt, og indvendig med Hvælvinger forsynet, har et stort Taarn med Spidse af 40 Allnes Høide. Altertavlen er zirlig, et par anseelige Malm-Lycestager paa Alteret. Kalk og Disk meget rar af Sølv forgyldt, med adskillige Stene og Billeder i Emaillering indfattet, samt en massiv Eke til Oblater og en stor Sølv-Kande til Vinen. Disse kostbare Stykker har Frue Anna Krabbe 1613 givet til Kirken, efter en Inscription som staaer paa en sort Steentavle med forgyldte Bogstaver paa en Pille ved Choret. Midt i Kirken hænger en skøn Malm-Lysekrone med 20 Arme, given af Christen Seefeld og Frue (431) Lene Rosenkrands. Nederst i Kirken er et Pulpitur for det unge Mandkiøn. I denne Kirke er Stig Hvide til Biørnholm, Sønnesøn af den bekiendte Marsk Stig, begravet, som Biörn Andersön lod hidføre fra Essenbek Kloster. Det er formodentlig hans Dotter, som ligger i Choret under en ophøiet trekantet Steen med denne Paaskrift: Filia Stigonis Margareta & c. Over den gamle Adelige Begravelse i Choret ligger en blaa Steen med Munkestiil over Lauritz Muus til Steenalt og Frue Mette Rosenkrands 1436. Strax hos ligger en hvidagtig Steen med Munkeskrift over Anders Jacobsön Biörn til Steenalt og Fr. Anna Muus 1480. Paa den

nordre Side er i Muren indsat en sort Steen over Biörn Andersön til Steenalt, som døde 1583 og hans tvende Fruer, Sidsel Ulfstand og Karen Friis med deres Essegies udhugne. Paa syndre Siden af Choret har Jacob Biörn til Stenalt og Frue Anne Krabbe 1595 ladet opføre et Begravelses Capel for sig og deres Familie, som en Latinsk Inscription i en indmuret Steen uden paa Capellet vidner, og samme Capel med dobbelt Hvælving baade over og under forsyne, sa og med en Spids bepryde. Derudi sees en sort Steentavle over bemelte Jacob Biörn som døde 1596 og Frue Anne Krabbe død 1618 med begge udhugne Portraits. Paa den vestre Side i Capeller har Frue Anne Krabbe 1597 ladet opsette en rødagtig Steen, hvorpaa ere optegnede de Herremænd og Fruer, som have boet paa Stenalt, nemlig 1) Lauritz Muus og Frue Mette Rosenkrands, 2) Anders Jacobsön Biörn og Frue Anne Muus. 3) Gamle Biörn Andersön og Frue Anne Friis, 4) Anders Biörnsön og Frue Anne Giords Dotter, 5) Biörn Andersön med sine Tvende Fruer Sidsel Ulfstand og Karen Friis. 6) Jacob Biörn og Frue Anne Krabbe, hvilke alle hvile i Ørsted Kirke, undtagen gamle Biörn Andersön og hans Frue, som ligge begravne i Aalborg. See Marm. Dan. T. II p. 170 seqv. Strax ved Kirken (432) ligger et grundmuret Huus, Kirke Lade fordum kaldet, hvoraf den syndre Ende og største Deel er indrettet til Hospital, men den nordre til Skole.

- c) Kirken er bygt af hugne Stene, tækket med Blye, indvendig med en flak Hvælving, har et høit Taarn med et zirligt ottekantet Spir, hvis øverste Spidse staaer paa 8 høie Pillarer. Paa Klokkeren staaer med Munke-Bogstaver: Maria Deipara. Kirken er prydet med mange smukke Ornamentter, som den har Hr. Niels Rosenkrandses Enke Frue Berthe Skeel at takke for. Paa Altertavlen, af kunstigt Bildhugger-Arbeid, staaer begge deres Vaabener og Aarstal 1682 ligeledes paa Alterklæderne af rødt Fløiel men Guld Galoner belagte 1689. Saa staaer og begges Vaabener paa Daaben og paa Tralverket for Choret med Aarstal 1697. Paa en Tavle ved (433) Prædikestolen staae og begges Vaabener med Aar 1664. Paa en Jern-Plade over Timeglasset paa Prædikestolen staaer: 1684 gaf Karen Helsing dette til Kirken 1686 døde hun Möe i sit Alders 37 Aar, med et par Stropher Danske Vers. Paa den store Bue under Hvælvingen mellem Choret og Kirken sees Hr. Niels Rosenkrandses og Frue Berthe Skeels 16 Ahner aftegnede. Paa den øverste Mands-Stoel staaer udskaaret Mourids Stygges 8 Fæderne og Møderne Vaabener, og ligesaa paa den øverste Qvinde-Stoel hans Frues Anne ivers Dotter Lykkes 8 Fæderne og Møderne Vaabener. I Kirken har været et Epitaphium over den første Evangeliske Prest Mikkil Nielsen, som døde 1579 77 Aar. Endnu er der et Epitaphium over hans næste Successor Mads Mikkelsön, som døde 1617 og efter Inscriptionens Lydelse ligger begravet hos en Lind paa Kirkegaarden, hvilken Lind endnu staaer syden for Kirken med en meget stor Top. I Choret ligger en skøn Steen af blaåt Marmor med hvide Aarer over Hans Stygge til Holbekgaard og Frue Christentze Strangesen, med deres udhugne Billeder og Ahner, og denne Paaskrift:

Stemmate Stygiaco clari busta JOHANNIS,
Cujus in amplexu cum Prole quiescit
A Christo CHRISTENTZ nobil nomen habens.
Utqve Parens (69) ac Mater abit (56) Virgoqve vireseens
Cincidit & nitidi scandit ad aster poli.

I Kirkegulvet under 9. Fliser ligge bemelte første Lutherske Prest. Holbek eller Huolbek Bye har Navn af en huul Bek, saasom der, ved sterk Regn og Tøe, gaer en sterk Vandbek norden igiennem Byen, derfra gienem Langvads Eng ud i Havet. (434).

- d) Kirken er indvendig med Hvælving forsynet, har et maadelig høit Taarn med Spidse paa, hvorefter de Seglende tage Meed ved Indløbet i Randers Fiord. Estruplund var tilforn Annex til Ørsted, men ved Kongelig Rescript af 9 October 1751 er den taget derfra og annecteret til Vore. Sognet har sit Navn af Sædegaarden Estruplund, som ligger tet ved Kirken og har formodentlig før været en Bye. Sørup, fordum Søethorp. Har sit Navn af en liden Søe eller stor Gade-Dam, rundt om hvilken Byen er bygt, og kaldes stor i Henseende til lille Sørup i Ørsted Sogn.
- e) Udbye Kirke liden og tækket med Blye, har et maadeligt Taarn. Paa Klokken staaer: Anno Dni M. CCCC.LXX. Det øvrige er ulæselig Munkeskrift. Paa Altertavlen staaer Niels Rosenkrandses og Frue Berthe Skeels Vaabener med Aarstal 1682. Paa Muren i Choret er og malet begges Fæderne og Møderne Vaabener 1686 ligesaa paa Prædikestolen begge deres Vaabener 1688. Timeglasset givet 1689 af Sören Pedersön Möller. Udbye er saa nævnet, fordi det er den yderste Bye af Herredet hvis Mark er omflødt af Fiorden paa vestre og Havet paa nordre Side. Til en Ugeprædiken, til Skolehold, og til Fattiges Pleie i Holbek og Udbye Sogne, har Christen Skeel til Holbekgaard 1642 givet smukke Legater som siden af Frue Berthe Skeel ere forøgede, og af Geheimeraad Henrik Bille 1754 fastsat som en prioriteret Gield i Holbekgaard. Se HOFMAN Fundatzer Tom. II. P. 435 seqv. Uden for Udbyehøi Færgehuus kaste Fartøjerne Anker, som gaae til og fra Randers.
- f) Kirken er bygt meest af hugne Stene, og vel vedligeholden, med et lidet Taarn mod Vesten paa to store Pillarer opmuret. I Choret ligger en Ligsteen, (435) hvorpaa staaer: Frue Buol Muus 1431. Vore og Estrup ere efter Kongel. Rescript af 9 Octobr. 1751 nu sammelagte og giorte til et Prestekald. I gamle Dage var Sødring Sogn i Gierslevherred paa hin Side Fiorden Annex til Bore, men fordi Veien var alt for lang og Udbyehøis Færgested vanskelig at passere om Vinteren, har Kong CHRISTIAN IV 1630 tillagt Sognepresten i Vore Provste-Kornet af Rougsøe Herred, imod at han svarer en aarlig Afgift, som er 12 Rdlr. til Biskopen i Aarhus. I Vore er af Etatsraad Bille 1740 en Dansk Skole funderet, see HORMANS Fundatz, T. II. pag. 440. Byen ligger høit og nær Strandbredden af Randers Fiord, og synes at have faaet sit Navn af det gamle Danske Ord en Bare, Specula, hvor man fordum laae paa Udkik mod Fiender og Sørøvere. Imellem denne Bye Bore og den tvert over Fiorden liggende Mellerup Bye treffer den almindelige Losse- og Lade-Plads, fra Randers boget over en Miil at regne, hvor de Fartøier, som ere noget store og dybtstikkende, maae sette og lade sig Varene ved Pramme til eller fra bringe. Derhos findes og det første privilegeret Færgested over Randers Fiord imellem begge disse Steder og Mellerup.

Næste afsnit: Udi Dronningborg Amt findes følgende Herregaarde og andre store Gaarde
Se Dronningborg Amt del 2.

